

Het is in de Nederlandse situatie mogelijk om met goed management verantwoord schapen te houden zonder het couperen van staarten

prof.dr. Anton Pijpers, voorzitter
prof.dr. Arjan Stegeman, Universiteit Utrecht, faculteit Diergeneeskunde
dr.ing. Hans Hopster, Wageningen UR, ASG
dr. Piet Vellema, GD

Het is in de Nederlandse situatie mogelijk om met goed management verantwoord schapen te houden zonder het couperen van staarten

Inhoudsopgave

Conclusies en aanbevelingen	4
Samenvatting	6
1. Inleiding	7
2. Opzet van het onderzoek	8
3. Onderzoek	9
3.1 Literatuuronderzoek	9
3.1.1 Onderzoek in Nederland	9
3.1.2 Buitenlands onderzoek	12
3.2 Praktijkonderzoek	15
3.3 Buitenland	21
4. Conclusies	22
5. Discussie	23
6. Bijlagen	25
- 1. Opdrachtbrief onderzoek couperen schapenstaarten d.d. 05.07.2006	
- 2. Brief schapenhouders onderzoek myiasis, management en couperen	
- 3. Vragenformulier	
- 4. Historisch perspectief	
- 5. Brief aan de Tweede Kamer dd.19.01.2004	
- 6. Verslagen van het overleg met de klankbordgroep	
- 7. Handout van presentatie gehouden tijdens overleg met klankbordgroep	
- 8. Overzicht van toegelaten middelen voor de preventie en behandeling van myiasis	
- 9. Europese kader	
-10.Geraadpleegde literatuur	
7. Dankwoord	

Conclusies en aanbevelingen

Conclusies

Op basis van bestaande kennis, geraadpleegde literatuur en uitgevoerd onderzoek kunnen de volgende conclusies worden getrokken:

- couperen tast de integriteit van het dier aan;
- couperen veroorzaakt pijn en mogelijk een aantal andere gezondheidsproblemen zoals: tijdelijke groeivertraging en anus prolaps;
- er zijn geen aanwijzingen gevonden dat couperen invloed heeft op uitval, perinatale lammersterfte, groei en vruchtbaarheid van de ooiën;
- couperen voorkomt, zeker bij een aantal langstaartige rassen, bevuilding van de achterhand;
- de correlatie tussen het couperen van schapenstaarten en de ziekte myiasis vormt een belangrijk deel van de discussie over de noodzaak tot het couperen van schapenstaarten en is in dit onderzoek specifiek meegenomen;
- myiasis (huidziekte veroorzaakt door vliegenlarven) veroorzaakt (ernstige) gezondheids- en welzijnsproblemen bij schapen;
- myiasis komt jaarlijks in grote variatie op enkele tientallen procenten van de Nederlandse bedrijven met schapen voor; er zijn ook bedrijven waar myiasis niet voorkomt;
- het aantal schapen met myiasis loopt uiteen tussen de verschillende bedrijven van geen gevallen tot bijna 30% van de dieren;
- preventieve managementmaatregelen (scheren, behandelingen met ectoparasitica) in relatie tot myiasis worden zeer verschillend uitgevoerd op Nederlandse bedrijven;
- in het praktijkonderzoek bleek dat over alle groepen heen er geen significant verschil bestaat in het voorkomen van myiasis tussen gecoupeerde en niet-gecoupeerde dieren;
- in het praktijkonderzoek is bij volwassen ooiën couperen geassocieerd met een lagere incidentie van myiasis; bij de interpretatie moeten we bedenken dat de incidentie bij de volwassen ooiën laag is (3-4%) en couperen in absolute zin ook maar een beperkt effect heeft op de reductie van myiasis;
- in het praktijkonderzoek is bij alle overige groepen geen significant verschil tussen couperen en niet-couperen gevonden;
- in de Nederlandse situatie lijkt couperen van staarten in het algemeen de kans op het optreden van myiasis niet of nauwelijks gunstig te beïnvloeden;
- buitenlands onderzoek is niet altijd goed te vertalen naar de Nederlandse situatie omdat in veel gevallen de veroorzakende vlieg, de locatie van de laesies, de schapenrassen, het management en het klimaat verschillend zijn. Onderzoek in het Verenigd Koninkrijk toont echter aan dat onder de daar heersende omstandigheden en bij de daar gehouden schapenrassen myiasis meer voorkomt bij dieren die niet zijn gecoupeerd;
- in het buitenland is veel onderzoek gedaan naar de gevoeligheid voor myiasis en door gerichte fokkerij is bij deze aandoening vooruitgang te boeken.

Op basis van bovenstaande komt de onderzoeksgroep, na overleg met de klankbordgroep, tot de volgende conclusie:

Het is in de Nederlandse situatie mogelijk om verantwoord schapen te houden zonder het couperen van de staarten.

Aanbevelingen

Naast bovenstaande conclusie worden de volgende aanbevelingen gedaan:

- een aantal langstaartige Engelse rassen heeft een tijdelijke ontheffing van het coupeerverbod gekregen. Deze fokkerijorganisaties hebben in overleg met WUR-ASG een programma opgezet met als doel om door middel van gerichte fokkerij een kortere staart te fokken. Omdat het naar verwachting minimaal achttien jaar duurt voor de resultaten van de gerichte fokkerij voldoende effect sorteren zou daarmee met het verlenen van ontheffing rekening moeten worden gehouden;
- op dit moment is er een specifieke ontheffing van het coupeerverbod voor 3 Engelse schapenrassen: Suffolk, Hampshire Down en Clun Forest. Vanuit de klankbordgroep is aangegeven dat bekeken dient te worden of andere sterk gelijkende Engelse rassen daar ook voor in aanmerking komen;
- bij de preventie van myiasis speelt, naast andere managementzaken, de beschikbaarheid van effectieve bestrijdingsmiddelen een belangrijke rol; op dit moment zijn voldoende preventieve en curatieve middelen beschikbaar (bijlage 8);
- indien zich in de toekomst een situatie zou voordoen waarin voor deze toepassing in Nederland geen middelen zijn toegelaten of beschikbaar zijn dan kan de dierenarts voor de behandeling van myiasis op basis van artikel 22 van het Diergeneesmiddelenbesluit de cascade toepassen (bijlage 8);
- het is gewenst het voorkomen van myiasis intensief te monitoren;
- communicatie en voorlichting over de preventie en bestrijding van myiasis is uit oogpunt van het welzijn en de gezondheid van het schaap van groot belang;
- communicatie en voorlichting over de houderij en het management van schapen houden is van wezenlijk belang om draagvlak te krijgen en te behouden voor het niet meer mogen couperen en de eventuele negatieve effecten daarvan.

Wat is myiasis

Myiasis is een huidaandoening die in ons land voornamelijk wordt veroorzaakt door de maden van de blauwgroene bromvlieg *Lucilia sericata*. De aandoening wordt ook wel huidmadenziekte, huidwormziekte of vliegenlarvenziekte genoemd. De vliegperiode van genoemde vlieg is in ons land van april tot eind oktober. Volwassen vrouwelijke vliegen kunnen eieren leggen op warme, vochtige plaatsen in de wol van schapen en lammeren. Uit deze eieren komen larven die zich vastzetten aan de huid en die dan beschadigen en versterf van weefsel veroorzaken. Wanneer niet wordt ingegrepen kan dit leiden tot de dood van de gastheer.

Samenvatting

Het wel of niet couperen van staarten van schapen is al decennialang onderwerp van discussie. In de Gezondheids- en welzijnswet voor dieren, ingevoerd in 1996, is het in principe verboden inbreuk te doen op de integriteit van het dier. In die zin zijn ingrepen bij dieren, zoals het couperen van staarten van schapen, dan ook verboden tenzij deze nadrukkelijk in de wet zijn toegestaan. Middels de Vrijstellingsregeling dierenwelzijn is aangaande het couperen van staarten van schapen aan de sector een aantal malen een overgangstermijn geboden. Het streven is er dus op gericht dat het couperen van schapenstaarten op termijn in principe niet meer geschiedt. Met ingang van 1 september 2006 zou de laatste overgangstermijn voor het couperen van schapenstaarten aflopen. Een meerderheid in de Tweede Kamer plaatste tijdens het Algemeen Overleg van 1 juni 2006 vraagtekens bij het besluit om de overgangstermijn niet meer te verlengen. Hierop heeft de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) de Tweede Kamer toegezegd dat hij een onafhankelijk onderzoek zal laten uitvoeren dat voor het einde van 2006 moest zijn afgerond.

De onderzoeksopdracht luidde: Is het in de Nederlandse situatie mogelijk om met goed management verantwoord schapen te houden zonder het couperen van de staarten.

In de onderzoeksperiode is een kritische evaluatie van bestaande, relevante literatuur uitgevoerd, daarnaast is in de beperkte tijd die het project was gegeven een praktijkonderzoek uitgevoerd bij schapenhouders.

In de discussie in Nederland over het wel of niet toestaan van couperen worden de volgende argumenten tegen een verbod op couperen aangevoerd: schapen met ongecoupeerde staarten lopen meer risico op vervuiling van de achterhand en daarmee op het optreden van myiasis; ongecoupeerde staarten bij schapen zouden aanleiding zijn tot verminderde vruchtbaarheid en verminderd zicht op de naderende geboorte waardoor perinatale lammersterfte toeneemt; lammeren met ongecoupeerde staarten zijn minder makkelijk te selecteren; bovendien wordt door couperen het exterieur positief beïnvloed.

In dit onderzoek is met name ingegaan op de relaties tussen (wel of niet) couperen, het risico op het optreden van myiasis en verschillende managementmaatregelen.

In het praktijkonderzoek zijn 108 bedrijven vergeleken verspreid over Nederland, geselecteerd op couperen en niet-couperen. De bedrijven hebben een enquête ingevuld die, naast het aanleveren van een aantal standaard gegevens, vooral gericht was op het couperen, management en myiasis. Daarnaast is de houder gevraagd verschillende gegevens te registreren en gedurende de onderzoeksperiode zijn de bedrijven éénmaal bezocht door een schapendeskundige van GD.

De belangrijkste conclusies uit het praktijkonderzoek waren:

- over alle groepen heen bestaat geen significant verschil in myiasis tussen gecoupeerde en niet-gecoupeerde dieren;
- bij volwassen oaien is couperen geassocieerd met een lagere incidentie van myiasis; bij de interpretatie moeten we bedenken dat de incidentie bij de volwassen oaien laag is (3-4%) en in absolute zin ook maar een beperkt effect heeft op de reductie van myiasis;
- bij alle overige groepen is er geen significant verschil tussen couperen en niet-couperen.

Op basis van het literatuur- en praktijkonderzoek komt de onderzoeksgroep, na overleg met de klankbordgroep, tot de volgende conclusie:

Het is in de Nederlandse situatie mogelijk om verantwoord schapen te houden zonder het couperen van de staarten.

De onderzoeks- en klankbordgroep doen daarnaast een aantal aanbevelingen over de positie van een aantal langstaartige rassen, over de beschikbaarheid van middelen ter preventie en bestrijding van myiasis, over managementmaatregelen en communicatie en voorlichting.

1. Inleiding

Mens en dier leven sinds jaar en dag meer of minder nauw samen maar de laatste decennia is, zeker in de moderne westerse wereld, geleidelijk een verandering opgetreden in het denken over de positie van dieren. In toenemende mate verschuift de balans bij het houden van dieren van vooral economisch belang ook naar morele en affectieve belangen. De opkomst van hobby- en gezelschapsdierhouders, de afname van het aantal productiedierhouders en de vaak gescheiden werelden waarin deze dieren en hun eigenaren zich bevinden, leidt tot een verschuiving in de maatschappelijke positie van dieren in het algemeen. Deze verschuiving vindt plaats onder de noemer 'dierwelzijn' en kent als belangrijkste pijlers: diergezondheid, natuurlijk gedrag, integriteit of heilheid van dieren en intrinsieke waarde. Integriteit als een onderdeel van dierwelzijn en de maatschappelijke wens op dit punt hebben geleid tot een verankering van dit begrip in de Gezondheids- en welzijnswet voor dieren waarbij het in principe verboden is inbreuk te doen op de integriteit van het dier. In die zin zijn ingrepen bij dieren dan ook verboden, tenzij deze nadrukkelijk in de wet zijn toegestaan. In het Ingrepenbesluit en de Vrijstellingsregeling dierenwelzijn is vastgelegd welke ingrepen wel zijn toegestaan en voor welke ingrepen de sector een bepaalde overgangstermijn is geboden. Het streven is er dus op gericht dat ingrepen bij dieren, zoals het couperen van schapenstaarten, op termijn in principe niet meer geschieden. Met ingang van 1 september 2006 zou de overgangstermijn voor het couperen van schapenstaarten, nadat deze eerder met vijf jaar is verlengd, aflopen. Een meerderheid in de Tweede Kamer plaatste tijdens het Algemeen Overleg van 1 juni 2006 vraagtekens bij het besluit om de overgangstermijn niet meer te verlengen. Hierop heeft de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) de Tweede Kamer toegezegd dat hij een onafhankelijk onderzoek zal laten uitvoeren dat voor het einde van het jaar moet zijn afgerond.

De onderzoeksoopdracht luidde: Is het in de Nederlandse situatie mogelijk om met goed management verantwoord schapen te houden zonder het couperen van de staarten.

2. De opzet van het onderzoek

De minister heeft de Tweede Kamer een onafhankelijk onderzoek toegezegd. Voor het uitvoeren van dit onderzoek heeft minister Veerman prof. dr. Anton Pijpers benaderd.

De onderzoeksopdracht voor het onderzoek luidde:

“Is het in de Nederlandse situatie mogelijk om met goed management verantwoord schapen te houden zonder het couperen van de staarten”.

Het onderzoek zou eind 2006 afgerond moeten zijn. In bijlage 1 is de opdrachtbrief opgenomen.

Onderzoeksteam

Na overleg met het ministerie van LNV heeft Pijpers de volgende onderzoeksgroep samengesteld:

Prof.dr. Anton Pijpers, onafhankelijk voorzitter

Prof.dr. Arjan Stegeman, Universiteit Utrecht, Faculteit Diergeneeskunde

Dr.ing. Hans Hopster, Wageningen-UR, ASG

Dr. Piet Vellema, GD.

Klankbordgroep

Omdat een breed draagvlak wenselijk is, is een klankbordgroep ingesteld die bij de start het plan van aanpak kon bespreken en aan het eind van de onderzoeksperiode het concept-eindrapport.

De samenstelling van de klankbordgroep is als volgt:

LTO: dhr. G. van Beek

Stamboeken: dhr. J. van Rijnsbergen

Platform kleinschalige schapen- en geitenhouders: dhr. J. van der Zanden

KNMvD: dhr. S. de Groot

Dierenbescherming: dhr. B. van den Berg.

Onderzoeksplan: literatuurstudie en praktijkonderzoek

Het onderzoek is gestart in augustus 2006 en moest worden afgerond in december 2006. In die beperkte onderzoeksperiode heeft de focus vooral gelegen op een kritische evaluatie van bestaande, relevante literatuur. Daarnaast is in de beperkte tijd die het project is gegeven een praktijkonderzoek uitgevoerd bij schapenhouders om onderbouwing te geven aan de vraagstelling of het in de Nederlandse situatie mogelijk is om met goed management verantwoord schapen te houden zonder het couperen van staarten.

De klankbordgroep heeft tijdens het overleg op 6 september 2006 ook aandacht gevraagd voor het Europese kader, voor de mogelijkheden van het fokken op kortere staarten, en de mogelijkheden te bezien om in het praktijkonderzoek kleinschalige bedrijven mee te nemen.

3. Onderzoek

3.1 Literatuuronderzoek couperen schapenstaarten

Couperen wordt in veel landen bij veel schapen uitgevoerd, op verschillende leeftijden en op verschillende manieren. De discussie over de toelaatbaarheid van couperen als ingreep om bij schapen het optreden van myiasis te reduceren is niet een puur Nederlandse aangelegenheid (Morris, 2000). In de discussie in Nederland over het wel of niet toestaan van couperen worden de volgende argumenten tegen een verbod op couperen aangevoerd:

- schapen met ongecoupeerde staarten lopen meer risico op vervuiling van de achterhand en daarmee op het optreden van myiasis;
- ongecoupeerde staarten bij schapen zouden aanleiding zijn tot verminderde vruchtbaarheid en verminderd zicht op de naderende geboorte waardoor perinatale lammersterfte toeneemt;
- lammeren met ongecoupeerde staarten zijn minder makkelijk te selecteren; bovendien wordt door couperen het exterieur positief beïnvloed.

Op basis van artikel 40 van de Gezondheids- en Welzijnswet voor dieren zijn ingrepen bij dieren verboden. In lagere regelgeving (Ingrepenbesluit en de Vrijstellingsregeling dierenwelzijn) is vastgelegd welke ingrepen wel zijn toegestaan.

Aan het Ingrepenbesluit is een vrij brede discussie voorafgegaan. Daarbij zijn per ingreep afwegingen gemaakt aan de hand van de volgende overwegingen:

1. de mate van aantasting van de integriteit van het dier. Onder integriteit wordt hier verstaan de heilheid, de gaafheid en de "natuurlijkheid" van het dier;
2. de mate van aantasting van het welzijn van het dier, waarbij het zowel gaat om de pijn of het leed dat het directe gevolg van de ingreep is, als om de na verloop van tijd optredende gezondheids- of gedragsstoornissen;
3. het doel of het belang dat direct of indirect met de ingreep wordt gediend, zoals de bescherming van andere dieren of mensen, het economische en sociale belang van de dierhouder, milieubelangen, of het esthetische belang;
4. de effectiviteit van de ingreep;
5. het al dan niet aanwezig zijn van praktische en economisch haalbare alternatieven, die het welzijn en de integriteit van het dier minder aantasten.

Op basis van de hierboven aangehaalde zaken en overwegingen is een literatuuronderzoek uitgevoerd. In dit onderzoek wordt met name ingegaan op de relaties tussen (wel of niet) couperen, het risico op het optreden van myiasis en verschillende managementmaatregelen. Daarbij komen eerst de Nederlandse bevindingen aan de orde en daarna relevante internationale publicaties.

3.1.1 Onderzoek in Nederland

Naar de mate van voorkomen van myiasis bij schapen in Nederland is een aantal keren onderzoek gedaan en gepubliceerd. De eerste beschrijvingen van myiasis in ons land dateren uit 1863 (Pekelder, 1994). In 1933 beschrijven Baudet en Nieschulz een uitbraak van myiasis bij een koppel van 1200 schapen in de Wieringermeerpolder in de zomer van 1932, een jaar na drooglegging van deze polder. Deze auteurs geven in hun artikel aan dat deze ziekte in Nederland wel regelmatig hier en daar voorkomt maar niet in die mate dat bijzondere maatregelen genomen moesten worden.

Uit een enquête onder 365 schapenhouders in de provincie Noord-Holland in 1970 bleek dat huidmyiasis op Texel algemeen was en voorkwam op 96% van de bedrijven, waarvan op 72% jaarlijks (Herweijer, 1971). Op het vasteland van Noord-Holland kwam de ziekte daarentegen slechts op 6% van de bedrijven voor en wel zo nu en dan. In alle onderzochte gevallen was de veroorzaker *Lucilia sericata*. Daarna lijkt sprake van een stijging in de mate van voorkomen in Nederland en is de aandoening niet meer beperkt tot een bepaalde regio. Uit een enquête die in 1989 werd gehouden onder 1000 schapenhouders in Noord-Holland, Zuid-Holland, Utrecht en Zeeland bleek dat huidmyiasis op 46% van de bedrijven voorkwam

en dat er tussen de provincies weinig verschil bestond (Pekelder, 1994). König (1985) begeleidde voor zijn promotieonderzoek 18 bedrijven in Gelderland. Het aantal fokschapen op de 18 begeleide bedrijven in dit onderzoek bedroeg in 1978, 1979 en 1980 respectievelijk 2011, 1988 en 1616. Tijdens de onderzoeksperiode werd myiasis slechts bij twee lammeren waargenomen.

Op verzoek van het ministerie van LNV en de Vakgroep Schapen- en Geitenhouderij van LTO is in 1997 (De Boer et al., 1998) een inventarisatie uitgevoerd naar veranderingen in het management die schapenhouders doorvoeren, en de mogelijke effecten op een aantal technische zaken bij schapenhouders die niet meer couperen. Het onderzoek vond plaats bij 33 schapenhouders die niet of niet meer coupeerden en richtte zich vooral op aanpassingen aan het management tijdens de dekperiode, aflamperiode en weidegang en de effecten daarvan op vruchtbaarheid, myiasis en arbeid. De gemiddelde bedrijfsgrootte was 95 ooiën, gemiddeld hielden deze bedrijven vijftien jaar schapen en gemiddeld werd al tien jaar niet meer gecoupeerd. Uit de inventarisatie kwam naar voren dat door een aantal reeds bekende en goed uitvoerbare managementmaatregelen toe te passen er geen extra problemen ontstonden wanneer er niet meer werd gecoupeerd. Het betrof hier maatregelen die het risico op vervuilen van de achterhand voorkomen. Daarbij werden genoemd: regelmatige (dagelijkse) controle, goed en gericht gebruik van ontwormingsmiddelen, goed scheren van de staart, eventueel de vieze achterhand van lammeren scheren, beweiding en bemesting (niet te eiwitrijk), preventief gebruik van middelen, zorgen dat er geen pleisterplaatsen ontstaan met veel mest waarin de dieren gaan liggen, schapen die altijd vies zijn ruimen. De onderzochte bedrijven deden er alles aan om de achterhand van de ooiën schoon te houden. Indien dit toch niet helemaal lukte werd tijdig ingegrepen. Een aantal geïnterviewden merkte op dat de staart van de ooiën de eerste weken na het aflammeren wat vuil kon zijn. In de inleiding van dit rapport van de Boer et al. staat een samenvatting van een eerder uitgevoerd literatuuronderzoek naar de methode van couperen, de relatie tussen couperen en het optreden van myiasis en de invloed van couperen op sterfte, groei en vruchtbaarheid. Op basis van vooral buitenlandse literatuurgegevens wordt aangegeven dat door het couperen van staarten de kans op het optreden van myiasis afneemt. De kleinste kans op het optreden van myiasis treedt op bij het couperen tot net onder de vulva. Het onderzoek had geen verschil in lammersterfte, geen effect op groei, classificatie en aanhoudingspercentages, geen verschil in vruchtbaarheid en geen verschil in mogelijkheid van controle van vulva en uier rondom het aflammeren aangetoond.

In 1999 is bij 164 ad random geselecteerde Nederlandse schapenhouders een telefonische enquête uitgevoerd om de prevalentie van myiasis bij schapen te kunnen schatten en om de factoren die met myiasis verband houden te onderzoeken (Roeters, 2000; Snoep et al., 2002). Het totale aantal schapen en/of lammeren in dit onderzoek was 12.200: 5243 ooiën, 225 rammen, 3393 ooi- en 3339 ramlammeren. Op ruim de helft van de bedrijven (86; 52,4%) kregen 349 (2,9%) schapen en/of lammeren in 1999 myiasis en hiervan stierven er twee. Van de 138 bedrijven die met myiasis te maken hebben gehad gaven 61 (44,2%) aan dat myiasis in de loop van de tijd niet toenam, 63 (45,7%) vonden van wel en 14 (10,1%) hadden geen mening. Op de bedrijven met myiasisgevallen kwamen gemiddeld 4 gevallen voor. Myiasis kwam significant vaker voor op bedrijven met meer dan 25 ooiën dan op kleinere bedrijven. Het percentage door myiasis aangedane dieren was op kleine bedrijven hoger dan op middelgrote en grote bedrijven. Op middelgrote bedrijven was dit percentage hoger dan op grote bedrijven. Voorgaande bevindingen komen overeen met de bevindingen van Gijlers (2005). Myiasisgevallen in het onderzoek van Roeters (2000) en Snoep et al. (2002) kwamen voor van april tot september, met een piek (47,1%) in augustus. Op 26 (15,9%) bedrijven kwam nooit myiasis voor. Enkele kenmerken van deze bedrijven zijn: de helft heeft 1 tot 9 ooiën en de andere helft 10-25 ooiën, 15 bedrijven couperen niet, 8 wel en 3 gedeeltelijk, 13 bedrijven behandelden wel preventief tegen myiasis en 13 niet. Het optreden van myiasis werd vooral in verband gebracht met warm en vochtig weer en werd vooral (69,1%), maar niet uitsluitend gezien in het gebied rond de staart. Ooiën en

ooilammeren hadden significant meer myiasis dan rammen en ramlammeren. Er was geen verband met ras, tijd van scheren, grondsoort (klei, zand, enz.), omgeving (struiken, bomen, water, enz.), het soort behandeling (pour on, dippen, sprayen), de gebruikte insecticiden (synthetische pyrethroiden, diazinon, cyromazin, enz.), het aantal preventieve behandelingen, het tijdstip van behandelen of het aantal keren dat het koppel werd geïnspecteerd (een keer per dag, een keer per week, enz.). Er was geen significant verband met couperen van staarten: van de 338 schapen met myiasis was van 159 (47,0%) de staart niet gecoupeerd en van 179 (53,0%) wel.

In 2004 is in ons land een schriftelijke enquête gehouden over de voor- en nadelen van couperen bij lammeren (Gijlers, 2005). Dit onderzoek is gepubliceerd in de vorm van een afstudeerverslag. In dit rapport kunnen vraagtekens gezet worden bij de representativiteit en met betrekking tot de statistiek is er niet gecorrigeerd voor bedrijfseffecten.

Het onderzoek vond plaats onder 150 schapenhouders, benaderd door hun dierenarts, met overwegend Texelaars (stamboek Texelaars, Boeren Texelaars, Blauwe Texelaars) en van de deelnemende schapenhouders hebben respectievelijk 140 en 138 het eerste en tweede deel van de enquête ingevuld. Het onderzoek heeft plaatsgevonden in de tweede helft van 2004 en er zijn vragen gesteld over de jaren 2002, 2003 en 2004. Volgens de schapenhouders zijn er meer voor- dan nadelen aan het couperen van staarten bij lammeren. Myiasis is volgens de deelnemende schapenhouders de belangrijkste reden dat schapenhouders couperen. Van de deelnemers heeft in 2002 en 2003 respectievelijk 81% en 75% zich aan het toen geldende coupeerverbod gehouden. In 2004 had 9% van de deelnemers zijn dieren niet gecoupeerd. De deelnemers vinden dat er ook tijdens het aflammeren en tijdens het dekseizoen voordelen zijn verbonden aan het couperen van de staart. Van alle aan het onderzoek deelnemende bedrijven vond 87% dat het dier welzijn wordt aangetast als je niet coupeert. Harde argumenten werden hiervoor niet aangegeven. In 2003 en 2004 hebben respectievelijk 123 (88%) van de 140 bedrijven en 114 (83%) van de 140 bedrijven een of meerdere gevallen van myiasis gehad. In totaal ging het in 2004 om 410 gevallen. Het percentage aangedane dieren per bedrijf varieerde van 0 tot 28,6%. De meeste gevallen deden zich voor op de kleinere bedrijven (10-25 ooiën), op zandgrond en de meeste myiasis gevallen deden zich voor rond het staartgebied.

Op de deelnemende bedrijven kwamen op 1 mei 2004 3648 eenjarige, 2842 tweejarige en 3983 driejarige ooiën, 6004 oilammeren, 5477 ramlammeren en 601 oudere rammen voor. Aan het onderzoek deden 376 niet-gecoupeerde en 5628 gecoupeerde oilammeren mee. Het percentage gecoupeerde oilammeren met myiasis was 1,9% en het percentage bij niet-gecoupeerde oilammeren was 2,1%. Bij volwassen ooiën waren deze percentages respectievelijk 0,7% en 2,8%.

In dit rapport wordt aangegeven dat een aantal managementfactoren invloed heeft op het voorkomen van myiasis: er hadden zich minder gevallen voorgedaan op bedrijven die preventieve maatregelen toepasten en wanneer de lammeren werden geschoren. Er hadden zich geen gevallen van myiasis voorgedaan bij de ooiën op bedrijven die alle ooiën voor het aflammeren hadden geschoren. Daarnaast hadden ontwormen en controle op myiasis een gunstige invloed op het aantal myiasisgevallen.

Uit dit onderzoek komt verder nog een aantal zaken naar voren:

- in 2003 had 30,7% van de deelnemende schapenhouders de lammeren behandeld tegen coccidiose; op de behandelde bedrijven kwamen minder gevallen van myiasis voor;
- op 63% van de bedrijven had zich minstens één geval van lijfbieden voorgedaan;
- 29,7% van de schapenhouders gebruikte de gieter bij het toedienen van middelen ter preventie van myiasis;
- de meeste gevallen van myiasis bij ooiën deden zich voor bij ooiën die alleen voor het dekseizoen werden ontwormd.

3.1.2 Buitenlands onderzoek

In Australië is veel onderzoek gedaan naar de gevoeligheid voor myiasis (Raadsma et al., 1988; Raadsma, 1993) en door gerichte fokkerij is bij deze aandoening vooruitgang te boeken (Raadsma et al., 1998). Op het noordelijk halfrond is deze gevoeligheid veel minder onderzocht en daar zijn de veroorzakende vlieg, de locatie van de laesies, de schapenrassen, het management en het klimaat duidelijk anders (French et al., 1996). Het ligt dan ook voor de hand om vooral te kijken naar onderzoek dat is uitgevoerd in landen die qua condities overeenkomst vertonen met Nederland.

Een schriftelijke enquête onder 2451 schapenhouders (met minimaal 50 ooiën) in Engeland en Wales naar de prevalentie en de behandeling en preventie van myiasis in de jaren 1988 en 1989 leverde een respons op van 74,2% (French et al., 1992). In de jaren 1988 en 1989 had respectievelijk 77,5 en 80,0% van de bedrijven een of meer gevallen van myiasis. Tussen de regio's bestonden verschillen: in het zuiden en zuidwesten kwamen meer gevallen (90%) voor dan in het noorden van Engeland (60%). De percentages getroffen dieren waren in 1988 en 1989 respectievelijk 1,5% en 1,6% en in het noorden en zuiden respectievelijk 0,7% en 2,8%. *Lucilia sericata* (Meigen) was de belangrijkste veroorzaker. In volgorde van belangrijkheid noemden de deelnemers de volgende controlematregelen: dippen (97,7% van de bedrijven in 1988 en 99,0% in 1989), couperen van staarten (75,2% van de bedrijven), scheren achterhand (61,7% van de bedrijven), sprayen (23,9%) en pour-on met cyromazine (8,7%).

Vanwege bezorgdheid over de welzijnsaspecten van couperen voerden French et al. (1992) in 1991 een gedetailleerd onderzoek uit naar de effecten van couperen van staarten op de gezondheid en productiviteit van lammeren. Dit onderzoek vergeleek in totaal 3172 gecoupeerde (1584) en niet-gecoupeerde (1588) lammeren op 7 bedrijven in het zuidwesten van Engeland en onderzocht het effect van couperen op sterfte, myiasis en productiviteit. De rassen in deze studie waren North Country mules, Welsh mules, Mashams, Beula Speckled-faces, Jacobs, Bleu de Maine cross Suffolks, Suffolks en Clun Forests. De gebruikte rammen waren Suffolks, Bleu de Maine, Charollais, Teeswaters, Clun Forests en Hampshires. In totaal kwamen (op zes van de zeven bedrijven) 125 ($125:3172 = 3,9\%$) gevallen van myiasis voor en in alle gevallen betrof het aantasting van de achterhand: 57 niet-gecoupeerde ramlammeren en 47 niet-gecoupeerde oilammeren; 9 gecoupeerde ramlammeren en 12 gecoupeerde oilammeren. Op een van de bedrijven kwamen geen myiasisgevallen voor. Myiasis kwam significant meer voor in niet-gecoupeerde lammeren dan in gecoupeerde lammeren (rate ratio 6,03, 95 percent confidence interval (CI) 2,99-12,19 voor ramlammeren en 4,25 respectievelijk 95% CI 2,25-8,01 voor oilammeren). Vervuiling van de achterhand kwam iets meer voor bij niet-gecoupeerde lammeren. Sterfte en productie was tussen beide groepen niet verschillend. In dit onderzoek werden de ramlammeren niet alleen gecoupeerd maar ook gecastreerd; de enige groep zonder ingrepen was de groep van niet-gecoupeerde oilammeren en bij deze groep was de cumulatieve sterfte gedurende het hele onderzoek het laagst.

De auteurs gaven aan dat het couperen van staarten van lammeren op de meeste bedrijven in Engeland en Wales een routinemaatregel is die niet alleen als noodzakelijk wordt beschouwd om vervuiling van de achterhand te voorkomen maar ook wordt uitgevoerd omdat het een positief effect heeft op het exterieur van de schapen. Verschil in vervuiling van de achterhand tussen gecoupeerde en niet-gecoupeerde lammeren kon het verschil in optreden van myiasis niet verklaren. De onderzoekers vroegen zich af of een klein verschil in optreden van myiasis tussen gecoupeerde en niet-gecoupeerde lammeren het noodzakelijk maakt om alle lammeren te couperen. Bovendien is zowel vervuiling van de achterhand als myiasis te voorkomen. De auteurs eindigen met de opmerking: "de indruk wordt gewekt dat het couperen van staarten alleen nodig is vanwege onvoldoende preventie van diarree en myiasis".

In 1994 voerden French et al. (1996) een case control onderzoek uit bij lammeren op 11 bedrijven in het zuidwesten van Engeland en daarbij onderzochten ze de factoren die de gevoeligheid voor myiasis bepalen. Gedurende de onderzoeksperiode deden zich 26 gevallen van myiasis voor en daarvan kwamen 22 (84,6%) alleen voor op de achterhand, 3 kwamen voor in de flank en 1 geval op beide plaatsen. De lammeren met myiasis hadden een significant meer vervuilde en natte achterhand. De mate van vervuiling was sterk geassocieerd met myiasis en de auteurs gaven aan dat dit in het Verenigd Koninkrijk waarschijnlijk de belangrijkste risicofactor is. De onderzoekers vonden geen significant verband tussen staartlengte en myiasis. Anderen (French et al., 1994) vonden dit verschil wel en zagen daarbij meer problemen bij lange en korte staarten dan bij staartlengtes daar tussenin.

Een recente studie van Bisdorff et al. (2006) in het Verenigd Koninkrijk vermeldt de resultaten van een enquête onder 3530 schapenhouders (response 30,2%), leden van de National Sheep Association, ingedeeld naar regio. De mediane koppelgrootte was 541 schapen. Er bleek geen verband tussen koppelgrootte en incidentie van myiasis. Op 75% van de bedrijven kwam tussen maart 2003 en februari 2004 minstens één myiasisgeval voor. Tussen regio's bestond een significant verschil in incidentie. In Zuidwest Engeland meldde 81,5% van de bedrijven minstens één geval van myiasis in de genoemde periode, tegen 60% in Schotland. Gemiddeld trad volgens de schapenhouders bij 1,4% van de ooiën, bij 2,8% van de lammeren en bij 2,4% van de rammen myiasis op. De auteurs concludeerden dat deze gegevens overeenkwamen met die van French et al. (1992) en dat er derhalve geen sprake was van een toename in de prevalentie van myiasis.

Aanwijzingen dat het gebruik van een vliegenvanger de prevalentie van myiasis mogelijk kan terugdringen komen uit onderzoek van Broughan en Wall (2005). Zij lieten zien dat bij bedrijven in Zuidwest Engeland de prevalentie van myiasis op 5 bedrijven met een vliegenvanger fors lager was dan op 2 bedrijven zonder vliegenvanger.

Op basis van bekende gegevens uit de literatuur kunnen een aantal bevindingen worden vastgesteld:

- de mate van aantasting van de integriteit van het dier: met couperen wordt per definitie de integriteit van het dier aangetast;
- de mate van aantasting van het welzijn van het dier, waarbij het zowel gaat om de pijn of het leed die het directe gevolg van de ingreep zijn: er zijn verschillende publicaties die aantonen dat couperen met pijn gepaard gaat (Turner et al., 2006; Marai en Bahgat, 2003; Graham et al., 1997; Graham en al, 2002). Daarnaast worden in enkele publicaties na verloop van tijd optredende gezondheids- of gedragsproblemen genoemd: anus prolaps (Thomas et al., 2003), tijdelijke groeivertraging (Marai en Bahgat, 2003), en ecthyma (Ames et al., 1984);
- het doel of het belang dat direct of indirect met de ingreep wordt gediend, zoals de bescherming van andere dieren of mensen (niet aan de orde), het economische en sociale belang van de dierhouder (geen publicaties over dit onderwerp gezien), milieubelangen (moeilijk om te benoemen omdat het hier hooguit om een indirect effect gaat), of het esthetische belang: moeilijk kwantificeerbaar; enkele onderdelen van dit punt komen later aan de orde;
- de effectiviteit van de ingreep; moeilijk kwantificeerbaar omdat doelen divers en variabel zijn;
- het al dan niet aanwezig zijn van praktische en economisch haalbare alternatieven, die het welzijn en de integriteit van het dier minder aantasten: pas te beantwoorden als consequenties van de ingreep en het doel dat daarmee wordt nagestreefd helder zijn;

- bevulling van de achterhand. Aan de stamboeken van Suffolk en Hampshire Down is al in 2003 een tijdelijke ontheffing van het coupeerverbod verleend. Later heeft ook de Clun Forest een ontheffing gekregen en deze ontheffing is nog steeds van toepassing. Deze organisaties hebben aangetoond dat met name de staartlengte bij deze rassen ernstige bevulling van de achterhand en daardoor dierenleed veroorzaakt. Uit onderzoek dat deze organisaties zelf hebben opgezet komt naar voren dat de geschatte erfelijkheidsgraad voor staartlengte bij de geboorte voor Suffolks ongeveer 0,41 (De Haas en Veerkamp, 2004) is. Dit betekent dat selectie op dit kenmerk effectief is. Deze fokkerijorganisaties hebben in overleg met ASG een programma opgezet met als doel om door middel van gerichte fokkerij een kortere staart te fokken. Naar verwachting duurt het minimaal 18 jaar voor de staartlengte met behulp van fokkerij gehalveerd kan worden. Bevulling van de achterhand wordt in een aantal studies genoemd als een factor die sterk geassocieerd is met myiasis (French et al., 1994; French et al., 1996);
- optreden van myiasis; in de Nederlandse situatie lijkt couperen van staarten in het algemeen de kans op het optreden van myiasis niet of nauwelijks gunstig te beïnvloeden (Snoep et al, 2002; Roeters, 2000; Gijlers, 2005; Boer, 1998). In andere landen lijkt dat in sommige gevallen anders (French et al., 1992; French et al., 1994; French et al.1996; Watts et al., 1979; Watts et al., 1978);
- invloed op
 - o uitval: voor de Nederlandse situatie ontbreekt harde informatie over dit punt; harde gegevens zijn er ook in buitenlandse publicaties beperkt (French et al., 1994);
 - o groei: voor de Nederlandse situatie ontbreekt harde informatie over dit punt. Elders wordt soms een tijdelijke groeivermindering (Marai en Bahgat, 2003; Wohlt et al., 1982) gezien;
 - o vruchtbaarheid van oeien: voor de Nederlandse situatie ontbreekt harde informatie over dit punt. Invloed op vruchtbaarheid wordt op een enkele plaats genoemd (Marai en Bahgat, 2003);
 - o perinatale lammersterfte: voor de Nederlandse situatie ontbreekt harde informatie over dit punt. Tijdelijke daling van haematocriet en haemoglobine, ook bij couperen met ringetjes (Wohlt et al., 1982), verwaarloosbare sterfte na castratie en couperen (Fairnie en Cox, 1969) worden wel genoemd;
 - o eenvoud van selectie: wordt door schapenhouders in ons land soms genoemd; geen publicaties gezien die dit onderwerp behandelen;
 - o exterieur: couperen wordt op een aantal plaatsen genoemd als een maatregel die het exterieur positief beïnvloedt (Thomas et al., 2003; French et al., 1994);
 - o zicht op naderende geboorte: geen publicaties gezien die dit onderwerp behandelen.

De geraadpleegde literatuur is te vinden in bijlage 10.

3.2 Praktijkonderzoek

Naast een literatuuronderzoek en een inventarisatie van de situatie in andere Europese landen is een praktijkonderzoek uitgevoerd om onderbouwing te geven aan de vraagstelling of het in de Nederlandse situatie mogelijk is om met goed management verantwoord schapen te houden zonder het couperen van staarten.

Het doel van dit praktijkonderzoek is het vergelijken van bedrijven verspreid over Nederland en geselecteerd op couperen en niet-couperen. Daartoe heeft op de aan het onderzoek deelnemende bedrijven een inventarisatie plaatsgevonden naar de relatie tussen myiasis, management en wel of niet couperen van staarten bij schapen. Vanwege het feit dat er een beperkte tijd beschikbaar was, er voldoende vergelijkbare bedrijven beschikbaar moesten zijn en er voldoende dieren aanwezig moesten zijn om met de uitkomsten te kunnen rekenen, zijn (in eerste instantie) bedrijven benaderd met 50 tot 250 volwassen oaien. In deze groep waren bij GD 2825 bedrijven bekend, die alle zijn aangeschreven met de vraag of zij willen participeren in het onderzoek (Bijlage 2).

Uit de groep bedrijven die positief reageerden zijn bedrijven geselecteerd op basis van couperen, niet-couperen en vergelijkbaarheid, waarbij het uitgangspunt was dat vergelijkbare bedrijven bij voorkeur binnen eenzelfde postcodegebied lagen. Deze bedrijven hebben een enquête (Bijlage 3) ingevuld die, naast het aanleveren van een aantal standaard gegevens, vooral gericht was op het couperen, management en myiasis.

Daarnaast is de houder gevraagd een aantal gegevens bij te houden en gedurende de onderzoeksperiode zijn de bedrijven éénmaal bezocht door een schapendeskundige van GD.

Het Plan van Aanpak van het praktijkonderzoek is na overleg met de klankbordgroep (Bijlage 6 en 7) uitgebreid op basis van de wens om ook bedrijven met minder dan 50 oaien bij het onderzoek te betrekken. Deze bedrijven zijn daarop benaderd op een vergelijkbare manier als de groep bedrijven met 50 tot 250 oaien en aan het onderzoek toegevoegd.

Beschrijving onderzoek

Van de 2825 bedrijven met 50 tot 250 volwassen oaien (middelgrote bedrijven) hebben er 418 tijdig gereageerd en na de opgegeven tijdslimiet kwamen nog 107 aanmeldingen binnen. Uit de eerste 418 bedrijven zijn 62 bedrijven (31 vergelijkbare paren) geselecteerd buiten de beperkte regio in Nederland waar begin augustus bluetongue was vastgesteld.

Een aantal weken na de benadering van bovenstaande groep zijn uit de groep bedrijven met minder dan 50 volwassen oaien (kleine bedrijven) 2001 bedrijven aangeschreven. Uit deze groep hebben 290 bedrijven gereageerd en hieruit zijn op vergelijkbare wijze 58 bedrijven (29 keer 2) geselecteerd. Van deze 58 bedrijven hebben er uiteindelijk 47 bedrijven voldoende informatie aangeleverd en 46 hiervan (23 gecoupeerd en 23 niet-gecoupeerd) zijn meegenomen in de analyse van dit onderzoek.

Achteraf blijkt dat de informatie die de aan het onderzoek deelnemende schapenhouders bij de start hebben opgegeven niet altijd helemaal klopt: zo hadden bijvoorbeeld bij de middelgrote bedrijven die aan hadden gegeven niet te couperen er twee toch gecoupeerd en van de bedrijven die aangaven de dieren te couperen waren niet altijd alle dieren gecoupeerd.

Binnen de deelnemende bedrijven wordt niet op dezelfde manier met couperen omgegaan. Van de middelgrote bedrijven coupeerden 14 bedrijven een deel van de oaien en 5 bedrijven alleen de oilammeren die werden aangehouden. Op 3 bedrijven werden naast de oilammeren ook de ramlammeren gecoupeerd. Ook bij de bedrijven die niet zeggen te couperen waren 14 bedrijven die een deel van de oaien wel coupeerden. Van de kleine bedrijven coupeerden 11 bedrijven een deel van de oaien en coupeerden 2 bedrijven niet de oaien maar wel de oilammeren. Op 3 kleine bedrijven werden ook de ramlammeren gecoupeerd. Bij 4 kleinschalige bedrijven die niet couperen zijn dit jaar geen lammeren geboren.

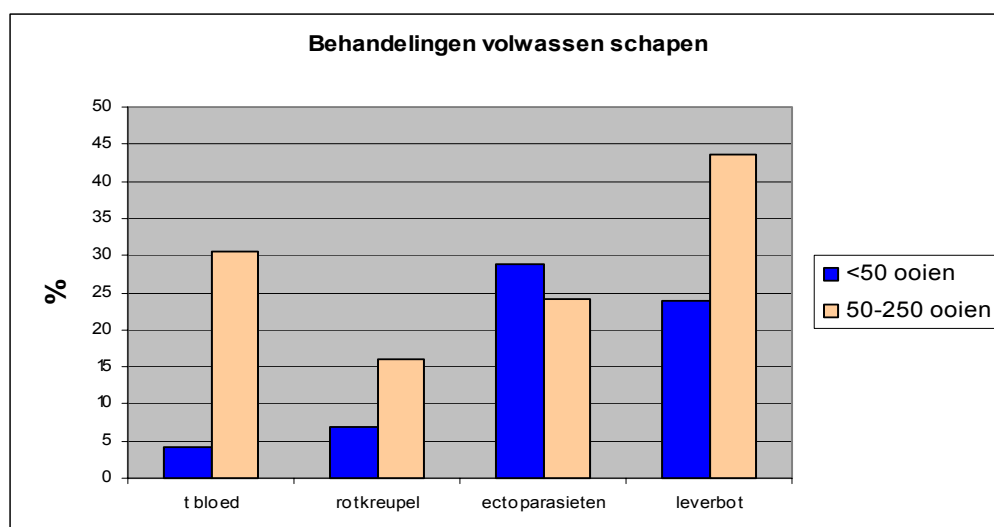
Ongeveer de helft van de deelnemende bedrijven behandelde preventief tegen myiasis. Bij de middelgrote bedrijven ging het om 34 bedrijven (54,8%) en daarbij werden de volgende middelen gebruikt: 20 keer Neocidol, 9 keer Klik en in 5 gevallen was dit onbekend. Bij de kleine bedrijven ging het om 23 bedrijven (48,9%) en daarbij werden de volgende middelen gebruikt: 14 keer Neocidol, 3 keer Klik en in 6 gevallen was dit onbekend. De middelgrote en kleine bedrijven pasten respectievelijk 1,7 en 2,0 keer een preventieve behandeling toe. Op meer dan 50% van de bedrijven wordt preventief behandeld met een gieter of een rugspuit; bij de kleinschalige bedrijven wordt vaker de rugspuit gebruikt en op middelgrote bedrijven vaker de gieter. De bedrijven die Klik toepassen gebruiken meestal het bijgeleverde drenchapparaat. Op 2 middelgrote bedrijven is behandeling met Klik uitgevoerd met behulp van een gieter en een rugspuit.

De deelnemende bedrijven gaan niet op dezelfde manier met scheren om. De middelgrote bedrijven scheren de oaien net zo vaak in het aflamseizoen als in de zomermaanden; de kleine bedrijven scheren vaker in de zomermaanden. Twee middelgrote bedrijven en één klein bedrijf scheren de schapen twee keer per jaar.

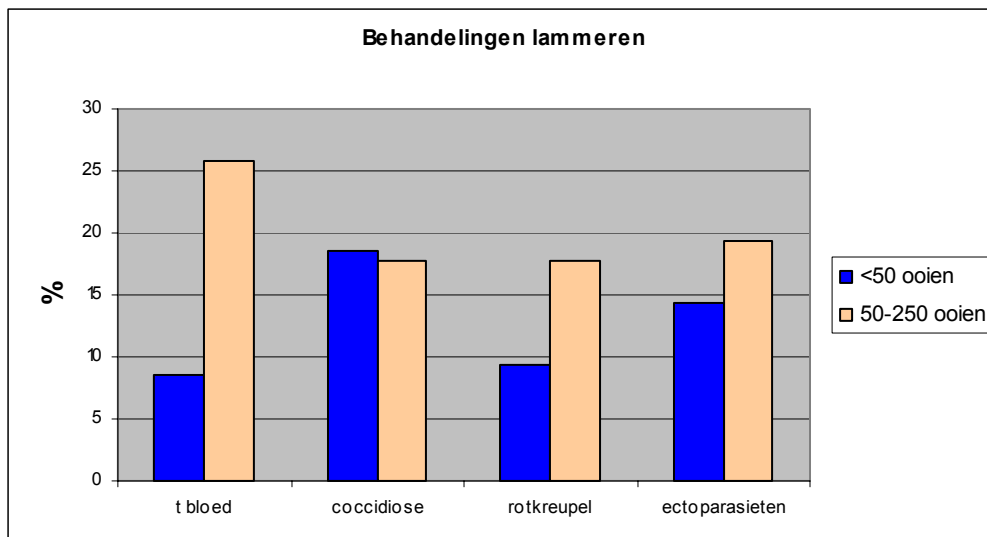
Op de middelgrote bedrijven is aan het eind van het interview gevraagd "Vindt u dat couperen kan worden verboden?" Hierop heeft 64,5% van de geïnterviewden aangegeven dat dit niet kan, 12,9% had geen mening en 22,6% vond dat couperen kan worden verboden. Tabel 1 en de Figuren 1 t/m 3 geven een overzicht van waarnemingen op de bedrijven participierend in het onderzoek.

Tabel 1: Overzicht van enkele waarnemingen op de deelnemende bedrijven.

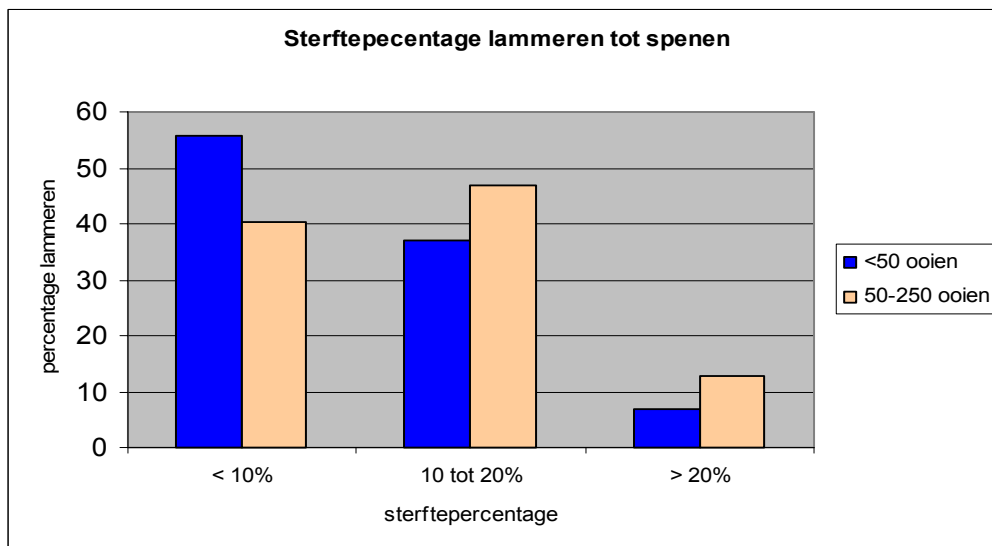
Enkele waarnemingen op deelnemende bedrijven		
	< 50 oaien	50-250 oaien
eerste myiasisgevallen in 2006	maart	april
preventieve behandeling myiasis (% bedrijven)	48,9%	54,8%
couperen	bijna altijd binnen een week	bijna altijd binnen een week
couperen	bijna altijd met ringetjes	bijna altijd met ringetjes
behandeling maagdarmwormen lammeren	alle bedrijven op twee na	alle bedrijven op één na
meerdere keren scheren achterhand oaien (bedrijven)	5	4
meerdere keren scheren achterhand lammeren (bedrijven)	12	7
vieze achterhand oaien (bedrijven)	14	38
vieze achterhand lammeren (bedrijven)	27	53
uitscharen schapen in de winter (% bedrijven)	45,5%	51,6%

Figuur 1: Het percentage bedrijven dat een behandeling bij volwassen schapen uitvoert tegen 't bloed (enterotoxaemie), rotkreupel, ectoparasieten en leverbot.

Figuur 2: Het percentage bedrijven dat een behandeling bij lammeren uitvoert tegen 't bloed (enterotoxaemie), rotkreupel, ectoparasieten en leverbot.

Figuur 3: Het sterftepercentage van de lammeren op de deelnemende bedrijven berekend aan de hand van het aantal geboren lammeren en het aantal grootgebrachte lammeren tot spenen.

Bij het uitvoeren van de hierna genoemde berekeningen is het volgende uitgangspunt gehanteerd:

- gemiddeld aantal aanwezige volwassen ooien: het gemiddelde van het totale aantal geworpen ooien en het aantal ooien dat op de datum van de enquête aanwezig was;
- gemiddelde aantal aanwezige volwassen rammen: het aantal gebruikte dekrammen;
- gemiddeld aantal aanwezige oilammeren: het gemiddelde van het aantal levende oilammeren een week na de geboorte en het aantal oilammeren aanwezig op de datum van de enquête; indien het geslacht niet is aangegeven is aangenomen dat de helft van de lammeren oilam is;
- gemiddeld aantal aanwezige ramlammeren: het gemiddelde van het aantal levende ramlammeren een week na de geboorte en het aantal ramlammeren aanwezig op de datum van de enquête; indien het geslacht niet is aangegeven is aangenomen dat de helft van de lammeren ramlam is.

De uit dit onderzoek verkregen informatie is in eerste instantie geanalyseerd zonder rekening te houden met bedrijfseffecten en interacties die van invloed kunnen zijn op het individuele dier. Dit leidt tot de overzichten in Tabel 2, 3 en 4.

Tabel 2: Overzicht van enkele belangrijke uitkomsten uit de in 2006 uitgevoerde inventarisatie naar de relatie tussen myiasis, management en couperen op alle deelnemende bedrijven.

Totaal: kleine en middelgrote bedrijven			
Categorie	aantal	myiasis	percentage
Totaal aantal onderzochte dieren	16321	962	5,9
- gecoupeerd	5572	288	5,2
- niet gecoupeerd	10749	674	6,3
- Ooi	11493	566	4,9
- Ram	4828	396	8,2
Totaal onderzocht lam	9193	705	7,7
- gecoupeerd	2204	174	7,9
- niet gecoupeerd	6989	531	7,6
- Ooi	4622	315	6,8
- Ram	4571	390	8,5
Totaal onderzocht volwassen	7128	257	3,6
- gecoupeerd	3368	114	3,4
- niet gecoupeerd	3760	143	3,8
- Ooi	6871	251	3,6
- Ram	257	6	2,3

Tabel 3: Overzicht van enkele belangrijke uitkomsten uit de in 2006 uitgevoerde inventarisatie naar de relatie tussen myiasis, management en couperen op bedrijven met minder dan 50 ooiën.

Bedrijven met <50 ooiën			
Categorie	aantal	myiasis	percentage
Totaal aantal onderzochte dieren	2142	147	6,9
- gecoupeerd	850	39	4,6
- niet gecoupeerd	1292	108	8,4
- Ooi	1542	83	5,4
- Ram	600	64	10,7
Totaal onderzocht lam	1074	99	9,2
- gecoupeerd	343	25	7,3
- niet gecoupeerd	731	74	10,1
- Ooi	537	35	6,5
- Ram	537	64	11,9
Totaal onderzocht volwassen	1068	48	4,5
- gecoupeerd	507	14	2,8
- niet gecoupeerd	561	34	6,1
- Ooi	1005	48	4,8
- Ram	63	0	0

Tabel 4: Overzicht van enkele belangrijke uitkomsten uit de in 2006 uitgevoerde inventarisatie naar de relatie tussen myiasis, management en couperen op bedrijven met 50 tot 250 ooiën.

Bedrijven met 50-250 ooiën			
Categorie	aantal	myiasis	percentage
Totaal aantal onderzochte dieren	14179	815	5,8
- gecoupeerd	4722	249	5,3
- niet gecoupeerd	9457	566	6
- Ooi	9951	483	4,9
- Ram	4228	332	7,9
Totaal onderzocht lam	8119	606	7,5
- gecoupeerd	1861	149	8
- niet gecoupeerd	6258	457	7,3
- Ooi	4085	280	6,9
- Ram	4034	326	8,1
Totaal onderzocht volwassen	6060	209	3,4
- gecoupeerd	2861	100	3,5
- niet gecoupeerd	3199	109	3,4
- Ooi	5866	203	3,5
- Ram	194	6	3,1

De resultaten zijn statistisch geanalyseerd met een generalized linear mixed effect model in het programma R. In dit model was het al dan niet voorkomen van myiasis de afhankelijke variabele. Na een univariate voorselectie bleven couperen, grondsoort, kleinschalige of middelgrote houderij, sexe en leeftijd als afhankelijke variabelen in het model. Het model maakt gebruik van een binomiale kansverdeling, waarbij de systematische en willekeurige componenten van het model gekoppeld zijn met een logit linkfunctie. In dit model worden de verschillende variabelen in samenhang geanalyseerd, waardoor in de uitkomsten rekening wordt gehouden met verstrengeling van variabelen en interactie tussen variabelen. Bovendien wordt door middel van een random bedrijfseffect rekening gehouden met de afhankelijkheid die bestaat tussen dieren binnen hetzelfde koppel.

De resultaten van de analyse worden hieronder weergegeven met behulp van een odds ratio (OR). Als uitgangspunt bij deze berekening is het risico op myiasis van een ongecoupeerde ooi op 1 gesteld. Een OR van 2 betekent dan dat de desbetreffende groep een tweemaal hogere kans op myiasis heeft dan de ongecoupeerde ooi. In het model wordt getoetst of de OR significant van 1 afwijkt. De resultaten van de analyse zijn als volgt:

- gecoupeerde volwassen ooi	OR = 0,54 (95% CI 0,41-0,73)
- niet gecoupeerde volwassen ram	OR = 0,47 ns (niet significant)
- gecoupeerd vrouwelijk lam	OR = 1,37 ns
- niet gecoupeerd vrouwelijk lam	OR = 1,54 ns
- gecoupeerd mannelijk lam	OR = 1,98 ns
- niet gecoupeerd mannelijk lam	OR = 1,85 ns

Van de bovenstaande OR's wijkt alleen de eerste (gecoupeerde volwassen ooi) significant af van 1. Het 95% betrouwbaarheidsinterval geeft aan dat de werkelijke waarde zich ergens tussen de 0,41 en 0,73 bevindt. Alhoewel op kleinschalige bedrijven 1,3 keer meer myiasis voorkwam dan op middelgrote bedrijven was ook dat verschil niet significant. De reden is dat

er op de kleinschalige bedrijven erg veel variatie is in het voorkomen van myiasis. Op grond van de OR van 1,3 is vervolgonderzoek ook niet zinvol, want om een dergelijk klein verschil significant te vinden is een onderzoek op duizenden bedrijven nodig.

De conclusies uit deze analyses zijn daarmee als volgt:

- over alle groepen heen bestaat geen significant verschil in myiasis tussen gecoupeerde en niet-gecoupeerde dieren;
- bij volwassen ooien is couperen geassocieerd met een lagere incidentie van myiasis; bij de interpretatie moeten we bedenken dat de incidentie bij de volwassen ooien laag is (3-4%) en in absolute zin ook maar een beperkt effect heeft op de reductie van myiasis;
- bij alle overige groepen is er geen significant verschil tussen couperen en niet-couperen;
- oudere dieren hebben een kleiner risico op myiasis dan jonge dieren (OR=0,64);
- jonge rammen hebben een hoger risico dan jonge ooien (OR=1,24);
- de preventieve maatregelen uit de enquête hadden geen significante associatie, evenals kleinschalige versus middelgrote bedrijven.

In totaal zijn in dit onderzoek de gegevens verwerkt van 16.321 dieren. Alleen bij de volwassen ooien bestaat een significant verschil tussen gecoupeerde en niet-gecoupeerde dieren in het optreden van myiasis.

3.3. Buitenland

Om een indruk te krijgen van de eventuele regelgeving met betrekking tot couperen elders in Europa, zijn gegevens opgevraagd van andere landen in Europa. Ondanks herhaalde verzoeken daartoe is het niet gelukt om tijdig van alle landen de exacte informatie te verkrijgen.

Een uitgebreid overzicht per land is aangegeven in bijlage 9.

Het couperen van staarten van schapen is verboden in:

- Bulgarije;
- Estland;
- Finland;
- Italië;
- Noorwegen;
- Slovenië;
- IJsland;
- Zweden.

In de meeste landen waar couperen is toegestaan is dat wisselend per land toegestaan tot 4 of 7 dagen na geboorte.

4. Conclusies

Op basis van bestaande kennis, geraadpleegde literatuur en uitgevoerd onderzoek kunnen de volgende conclusies worden getrokken:

- couperen tast de integriteit van het dier aan;
- couperen veroorzaakt pijn en mogelijk een aantal andere gezondheidsproblemen zoals: tijdelijke groeivertraging en anus prolaps;
- er zijn geen aanwijzingen gevonden dat couperen invloed heeft op uitval, perinatale lammersterfte, groei en vruchtbaarheid van de oaien;
- couperen voorkomt, zeker bij een aantal langstaartige rassen, bevuilding van de achterhand;
- de correlatie tussen het couperen van schapenstaarten en de ziekte myiasis vormt een belangrijk deel van de discussie over de noodzaak tot het couperen van schapenstaarten en is in dit onderzoek specifiek meegenomen;
- myiasis (huidziekte veroorzaakt door vliegenlarven) veroorzaakt (ernstige) gezondheids- en welzijnsproblemen bij schapen;
- myiasis komt jaarlijks in grote variatie op enkele tientallen procenten van de Nederlandse bedrijven met schapen voor; er zijn ook bedrijven waar myiasis niet voorkomt;
- het aantal schapen met myiasis loopt uiteen tussen de verschillende bedrijven van geen gevallen tot bijna 30% van de dieren;
- preventieve managementmaatregelen (scheren, behandelingen met ectoparasitica) in relatie tot myiasis worden zeer verschillend uitgevoerd op Nederlandse bedrijven;
- in het praktijkonderzoek bleek dat over alle groepen heen er geen significant verschil bestaat in het voorkomen van myiasis tussen gecoupeerde en niet-gecoupeerde dieren;
- in het praktijkonderzoek is bij volwassen oaien couperen geassocieerd met een lagere incidentie van myiasis; bij de interpretatie moeten we bedenken dat de incidentie van myiasis bij de volwassen oaien laag is (3-4%) en couperen in absolute zin ook maar een beperkt effect heeft op de reductie van myiasis;
- in het praktijkonderzoek is bij alle overige groepen geen significant verschil tussen couperen en niet-couperen gevonden;
- in de Nederlandse situatie lijkt couperen van staarten in het algemeen de kans op het optreden van myiasis niet of nauwelijks gunstig te beïnvloeden;
- buitenlands onderzoek is niet altijd goed te vertalen naar de Nederlandse situatie omdat in veel gevallen de veroorzakende vlieg, de locatie van de laesies, de schapenrassen, het management en het klimaat verschillend zijn. Onderzoek in het Verenigd Koninkrijk toont echter aan dat onder de daar heersende omstandigheden en bij de daar gehouden schapenrassen myiasis meer voorkomt bij dieren die niet zijn gecoupeerd;
- in het buitenland is veel onderzoek gedaan naar de gevoeligheid voor myiasis en door gerichte fokkerij is bij deze aandoening vooruitgang te boeken.

Op basis van bovenstaande komt de onderzoeksgroep, na overleg met de klankbordgroep, tot de volgende conclusie:

Het is in de Nederlandse situatie mogelijk om verantwoord schapen te houden zonder het couperen van de staarten.

5. Discussie

Couperen wordt in veel landen bij veel schapen uitgevoerd, op verschillende leeftijden en op verschillende manieren. De discussie over de toelaatbaarheid van couperen als ingreep om bij schapen het optreden van myiasis te reduceren is niet alleen een Nederlandse aangelegenheid. De buitenlandse situatie en buitenlands onderzoek zijn echter niet altijd goed te vertalen naar de Nederlandse situatie omdat in veel gevallen de veroorzakende vlieg, de locatie van de laesies, de schapenrassen, het management en het klimaat verschillend zijn.

Mens en dier leven sinds jaar en dag samen maar de laatste decennia is geleidelijk een verandering opgetreden in het denken over de positie van dieren. Bij deze verandering speelt de integriteit van het dier een belangrijke rol: het is in principe verboden inbreuk te doen op de integriteit van het dier. In die zin zijn ingrepen bij dieren dan ook verboden tenzij deze nadrukkelijk in de Gezondheids- en Welzijnswet zijn toegestaan. Omdat in de Nederlandse situatie couperen van staarten in het algemeen de kans op het optreden van myiasis niet of nauwelijks gunstig lijkt te beïnvloeden, is deze ingreep sinds 1996 in principe niet meer toegestaan. De sector heeft een aantal overgangstermijnen gekregen maar tenslotte zou couperen vanaf 1 september 2006 een niet meer toegestane ingreep zijn. Dit verbod is inmiddels mede op verzoek van de Tweede Kamer opgeschort tot 1 mei 2007. Een onafhankelijk onderzoek uitgevoerd in de tweede helft van 2006 zou duidelijkheid moeten geven of het in de Nederlandse situatie mogelijk is om verantwoord schapen te houden zonder het couperen van staarten.

Het in dit rapport beschreven onderzoek van de literatuur en een recent uitgevoerd praktijkonderzoek geven aan dat het in de Nederlandse situatie mogelijk is om verantwoord schapen te houden zonder het couperen van staarten. In de Nederlandse situatie beïnvloedt het couperen van staarten de kans op het optreden van myiasis niet of nauwelijks gunstig; alleen bij volwassen ooien is couperen geassocieerd met een lagere incidentie van myiasis. De incidentie bij volwassen ooien is echter laag (gemiddeld 3-4%) en in absolute zin is er dus maar een beperkt effect op de reductie van myiasis. Op kleinschalige bedrijven kwam iets meer (echter geen significant verschil) myiasis voor en met erg veel variatie. Er zullen dus in de kleinschalige houderij bedrijven voorkomen die relatief ernstige problemen kennen. Ongeacht het wel of niet couperen verdient deze problematiek van een hoog percentage dieren met myiasis op een bedrijf aandacht en eventueel nadere studie. Het is de onderzoeksgroep niet bekend en heeft dat ook niet vernomen dat het coupeerverbod zoals dat nu al van kracht is in acht Europese landen tot grote problemen leidt.

Zoals in de beschrijving van het praktijkonderzoek te lezen valt, is er een grote variatie in het uitvoeren van preventieve handelingen ter voorkoming van myiasis, zoals het toedienen van ectoparasitica en scheren. Communicatie en voorlichting over de mogelijkheden die er zijn om op een intensieve en juiste wijze myiasis te voorkomen is van groot belang. De mogelijkheden voor verbetering en daardoor het verminderd voorkomen van myiasis lijken aanwezig. Hieronder wordt daar verder op ingegaan.

Uit de inventarisaties die in Nederland zijn uitgevoerd komt naar voren dat door een aantal reeds bekende en goed uitvoerbare managementmaatregelen toe te passen er geen extra problemen hoeven te ontstaan wanneer er niet meer wordt gecoupeerd. Het betreft hier vooral maatregelen die het risico op vervuilen van de achterhand voorkomen. Daarbij worden onder andere genoemd: regelmatige (dagelijkse) controle, goed en gericht gebruik van ontwormingsmiddelen, goed scheren van de staart, eventueel de vieze achterhand van lammeren scheren, beweiding en bemesting (niet te eiwitrijk), preventief gebruik van middelen, zorgen dat er geen pleisterplaatsen ontstaan met veel mest waarin de dieren gaan liggen, schapen die altijd vies zijn ruimen. Bedrijven die niet meer couperen doen er alles aan om de achterhand van de ooien schoon te houden. Indien dit toch niet helemaal lukt

wordt tijdig ingegrepen.

In het algemeen kan worden gesteld dat problemen met myiasis voorkomen kunnen worden door preventieve maatregelen toe te passen.

Het gaat hierbij

- niet alleen om het tijdig en op de juiste manier toedienen van preventieve middelen maar ook om maatregelen die het risico op vervuilen van de achterhand voorkomen; daarnaast is de lengte van de wol van invloed op het optreden van myiasis: door schapen en lammeren te scheren kunnen gevallen van myiasis gedurende ongeveer twee maanden worden voorkomen;
- zeker voor de langere termijn, ook om fokkerijmaatregelen. Door gerichte fokkerij – het niet aanhouden van oaien en lammeren en het zeker niet inzetten van dekrammen die myiasis hebben gehad – is bij deze aandoening vooruitgang te boeken;
- ook om regelmatige controle van de dieren. Door deze controle kunnen myiasisgevallen tijdig worden opgespoord en behandeld. Dit beperkt niet alleen dierenleed maar houdt ook de infectiedruk lager dan bij niet tijdig ingrijpen.

BIJLAGEN

Bijlage 1. Opdrachtbrief onderzoek couperen schapenstaarten d.d. 05.07.2006

No.	D.549.30
D.d.	05/07/07
Code	102/850
C.c.	hz, pv

Gezondheidsdienst voor Dieren
De heer prof. dr. A. Pijpers
Postbus 9
7400 AA DEVENTER

landbouw, natuur en
voedselkwaliteit

uw brief van	uw kenmerk	ons kenmerk	datum
		TRCDL/2006/1651	05-07-2006
onderwerp		doorkiesnummer	bijlagen
Opdrachtbrief onderzoek couperen schapenstaarten		070 - 3784295	

Geachte heer Pijpers,

Zoals vorige week afgesproken, stuur ik u hierbij de opdrachtbrief ten behoeve van het door de minister aan de Tweede Kamer toegezegde onderzoek naar het couperen van schapenstaarten. Deze brief geeft een bevestiging en nadere invulling van hetgeen eerder door de minister telefonisch met u is besproken en in het gesprek met Judith Elsinghorst van mijn directie is uitgewerkt.

Ik ben in de eerste plaats blij dat u bereid bent het onderzoek uit te voeren. Uit de verschillende contacten zoals die er onlangs zijn geweest, blijkt u te kunnen rekenen op draagvlak, wat een noodzakelijke voorwaarde is voor een goede start. Alvorens in te gaan op de concrete opdracht, is het goed om hier kort het relevante beleidskader te schetsen. De integriteit van het dier is een belangrijk uitgangspunt in de Gezondheids- en welzijnswet voor dieren. De maatschappelijk wens op dit punt heeft geleid tot een wettelijke verankering waarbij het in principe verboden is ingrepen bij dieren te verrichten (artikel 40 van de Gezondheids- en welzijnswet voor dieren). In lagere regelgeving (Ingrepenbesluit en de Vrijstellingsregeling dierenwelzijn) is vastgelegd welke ingrepen wel zijn toegestaan, bijvoorbeeld omdat er andere zwaarwegende belangen zijn als voedselveiligheid, en voor welke ingrepen de sector een bepaalde overgangstermijn wordt geboden. Dat de integriteit van het dier een hoog goed is, is door de minister ook met zoveel woorden bevestigd tijdens het AO-ingrepen in de Tweede Kamer van 1 juni jl.. Voorgaande betekent dus dat het streven erop gericht is dat ingrepen bij dieren, in casu het couperen van schapenstaarten, op termijn in principe niet meer geschieden.

Met ingang van 1 september a.s. zou de overgangstermijn voor het couperen van schapenstaarten, nadat deze eerder is verlengd, aflopen. Een meerderheid in de Tweede Kamer plaatste tijdens het genoemde AO van 1 juni vraagtekens bij het besluit van de minister om deze overgangstermijn niet meer te verlengen. Hierop heeft de minister de Kamer uiteindelijk toegezegd dat hij een onafhankelijk onderzoek zal laten uitvoeren dat voor het einde van het jaar moet zijn afgerond. Op basis hiervan zou hij vervolgens begin volgend jaar een besluit nemen.

Ministerie van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit
DIRECTIE LANDBOUW
Afdeling Dierlijke Productie
en Welzijn
Bezuidenhoutseweg 73
Postadres: Postbus 20401
2500 EK 'S-GRAVENHAGE
Telefoon: 070-3784215
Fax: 070-3786161
Telegramadres: Landvis
www.minlnv.nl

Datum	Kenmerk	Vervolgblad
05-07-2006	TRCDL/2006/1651	2

Het onder uw verantwoordelijkheid uit te voeren onderzoek moet antwoord geven op de volgende vraag.

Is het in de Nederlandse situatie mogelijk om met goed management verantwoord schapen te houden zonder het couperen van de staarten?

Het onderzoeksteam zal onder uw voorzitterschap draaien en samengesteld zijn uit vertegenwoordigers van Wageningen-UR, de Gezondheidsdienst voor Dieren en de Universiteit Utrecht, faculteit diergeneeskunde. Ik ga er vanuit dat het rapport onder uw naam wordt opgeleverd en niet een rapport is van de Gezondheidsdienst voor Dieren. Conform afspraak, benadert u de eerder genoemde organisaties.

Aangezien het ministerie zeer hecht aan een breed draagvlak, is het instellen van een klankbordgroep een voorwaarde. De klankbordgroep zal in ieder geval bestaan uit vertegenwoordigers van LTO-Nederland, de stamboeken, hobbydierhouders, Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Diergeneeskunde en de Dierenbescherming. Deze organisaties zullen benaderd worden door Judith Elsinghorst. Wanneer de namen door de verschillende organisaties zijn ingevuld, worden deze aan u doorgegeven. Lopende het onderzoek wil ik dat u de klankbordgroep ten minste twee maal benut, te weten bij de start om het plan van aanpak te bespreken en voor een bespreking van het concept eindrapport. Of het een meerwaarde heeft de klankbordgroep tussentijds bijeen te roepen, laat ik graag aan uw oordeel over.

De financiering van het onderzoek wordt gedragen door het ministerie. Gezien de beperkte tijd die beschikbaar is, betekent dit dat vooral gebruik gemaakt moet worden van hetgeen reeds bekend is. Niettemin ben ik bereid ruimte te laten voor een beperkt praktijkonderzoek, bijvoorbeeld door verspreid over Nederland een aantal bedrijven te bezoeken en vergelijken dat wel coupeert, en dat niet coupeert.

Graag ontvang ik uiterlijk 1 september a.s. een plan van aanpak, inclusief de benodigde financiën voor het geheel. Wat betreft de benodigde middelen, denk ik zelf aan een maximum van € 80.000,-, inclusief BTW.

Het ministerie zal lopende het onderzoek op afstand staan, maar voor het plan van aanpak geldt nadrukkelijk dat hier van onze kant expliciet goedkeuring aan verleend moet worden.

Het definitieve rapport dient uiterlijk de eerste helft van december te worden opgeleverd. Na de zomervakantie zal in overleg met u gezocht worden naar een datum om het aan te bieden aan de minister.

Wanneer u lopende het onderzoek vragen heeft of zaken af wilt stemmen, kunt u altijd contact opnemen met Judith Elsinghorst, zij is vanuit het ministerie het eerste aanspreekpunt.

Datum	Kenmerk	Vervolgblad
05-07-2006	TRCDL/2006/1651	3

Haar telefoonnummer is 070 - 378 42 95 en emailadres j.elsinghorst@minlnv.nl.
Bij afwezigheid van haar kunt u contact opnemen met
Peter Munters. Zijn telefoonnummer is 070 - 378 46 47 en emailadres
p.j.a.l.munters@minlnv.nl.

DIRECTEUR LANDBOUW,

ir. C.A.C.J. Oomen

Bijlage 2. Brief schapenhouders onderzoek myiasis, management en couperen

Deventer, 18 juli 2006

Telefoonnr. : 0900-1770
Faxnr. : 0570-660119
Referentie : 20070119-00000471
Betreft : Inventarisatie myiasis, management en couperen

Geachte heer/mevrouw,

De komende maanden vindt, op verzoek van het ministerie van LNV, een inventarisatie plaats naar de relatie tussen myiasis, management en wel of niet couperen van staarten bij schapen.

In het kader van deze inventarisatie verzamelen we een aantal gegevens: we bezoeken enkele tientallen bedrijven en tijdens het bezoek vullen we samen met de deelnemende schapenhouder een vragenlijst in. Verder vragen we de deelnemers om de komende maanden de myiasisgevallen op dierniveau bij te houden. Het bedrijfsbezoek neemt naar schatting ongeveer twee uur in beslag.

Achtergrond

In het begin van de jaren negentig van de vorige eeuw heeft een discussie plaatsgevonden over de bij dieren toegestane ingrepen en in de Gezondheids- en welzijnswet voor dieren is toen vastgelegd dat ingrepen bij dieren in principe zijn verboden. Het couperen van staarten is zo'n ingreep en in het Ingrepenbesluit van 1996 is deze ingreep verboden. Inmiddels is een aantal keren een ontheffing van dit verbod verleend en deze ontheffing zou op 1 september aanstaande aflopen.

In de aanloop naar 1 september a.s. heeft minister Veerman de Tweede Kamer toegezegd een onafhankelijk onderzoek uit te laten voeren. Dit onderzoek vindt plaats onder voorzitterschap van professor dr. Anton Pijpers en hij heeft een onderzoeksteam gevormd en er is een klankbordgroep samengesteld. Het onderzoeksteam is samengesteld uit vertegenwoordigers van Wageningen-UR, GD en Faculteit Diergeneeskunde te Utrecht. De klankbordgroep bestaat uit vertegenwoordigers van LTO-Nederland, de stamboeken, hobbydierhouders, Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Diergeneeskunde en de Dierenbescherming. Eind 2006 rapporteert prof. dr. Pijpers aan minister Veerman. Omdat professor dr. Pijpers het zinvol acht om een inventarisatie op enkele tientallen bedrijven uit te voeren, heeft hij GD gevraagd alvast te starten met het zoeken van daarvoor geschikte bedrijven.

Langs deze weg zou ik u willen vragen of u belangstelling heeft om deel te nemen aan deze inventarisatie. Als dit het geval is, zou u dan bijgaand antwoordformulier binnen een week ingevuld aan ons willen retourneren? De deelnemers aan deze inventarisatie krijgen aan het eind van het jaar een analyse van hun bedrijf toegestuurd als beloning voor hun inspanningen. Deze analyse vindt plaats op basis van een aantal kengetallen uit de ingevulde vragenlijst.

Met vriendelijke groeten,

Dr. F. Vellema,
Dierenarts Kleine Herkauwers

Bijlage (1): antwoordformulier

Antwoordformulier deelname inventarisatie myiasis, management en couperen

Ondergetekende

Naam: UBN:

Adres:

Postcode: Woonplaats:

Telefoon:

neemt graag deel aan genoemde inventarisatie en ontvangt aan het eind van het jaar, bij deelname, een analyse van het bedrijf thuisgestuurd. Na aanmelding vindt selectie van deelnemers plaats op basis van een aantal criteria. Alle aanmelders krijgen van ons bericht of ze wel of niet zijn geselecteerd.

Situatie bedrijf

Is uw bedrijf een stamboekbedrijf? ja nee

Ras:

Aantal volwassen schapen:

Aantal in 2006 geboren lammeren:

Doet u iets aan de preventie van myiasis? ja nee

Heeft u uw ooien gecoupeerd? ja nee

Heeft u in 2006 uw lammeren gecoupeerd? ja nee

Naam:

Handtekening:

U kunt dit formulier, bij voorkeur binnen een week, retourneren naar:

GD

t.a.v. afdeling DGA Kleine Herkauwers

Antwoordnummer 404

7400 VB DEVENTER

Een postzegel is niet nodig !

Bijlage 3. Vragenformulier

Analyse schapenbedrijf

Datum: .../.../..

Naam:

UBN:

Adres:

Postcode:Woonplaats:

Telefoon:

Algemeen

Aantal aanwezige ooien (vrouwelijke dieren ouder dan 7 mnd per 1 november 2005):

Aantal aanwezige (dek)rammen: (mannelijke dieren ouder dan 7 mnd per 1 november 2005):
.....

Aantal aanwezige lammeren: (dieren jonger dan 7 mnd per 1 november 2005):

Aantal aanwezige ooien op datum enquête:

Aantal aanwezige (dek)rammen op datum enquête:

Aantal aanwezige lammeren op datum enquête:

Andere diersoorten (en aantal):

rund:

geit:

paard:

overig, nl:

Beschikbare opp. voor schapen: ha.

Grondsoort bedrijf:

veengrond

kleigrond

zandgrond

anders, namelijk:

Ras:

Lid van stamboek: o ja o nee

Myiasis of madenziekte: 2006

Hebben uw schapen in 2006 last van maden gehad?

ja

nee

Zo ja, hoeveel gevallen tot nu toe?

Zo ja, weet u leeftijd en geslacht van de getroffen dieren?

- nee
- ja, nl

Zo ja, in welke maand traden de eerste gevallen op?

Heeft u in 2006 uw schapen en lammeren voorbehoedend behandeld tegen maden?

- ja
- nee

Zo ja, wanneer heeft u voor het eerst behandeld?

Zo ja, welk middel gebruikt u bij de voorbehoedende behandeling:

Zo ja, hoe vaak dient u dit middel toe:

- 1x
- 2x
- 3x
- 4x

Zo ja, hoe dient u dit middel toe:

- dompelen
- met de gieter
- met de rugspuit
- met de hogedrukspuit
- met de sproeimachine
- met drenchapparaat
- anders, nl

Hoe vaak controleert u uw schapen?

- elke dag
- elke twee dagen
- anders, nl

Hoe behandelt u myiasis gevallen:

In welke periode scheert u uw schapen?

- voor het aflamseizoen
- in de maand april mei juni juli augustus
- anders, nl

Hoe vaak scheert u uw ooien?

- één keer per jaar
- twee of meer keren per jaar

Scheert u de lammeren in de zomer?

- ja
- nee
- zo ja, wanneer:

Coupeert u uw lammeren?

ja nee Zo ja, waarom:

Zo ja, coupeert u oilammeren en ramlammeren?

ja nee, alleen de oilammeren

Zo ja, op welke leeftijd coupeert u uw lammeren?

Zo ja, op welke manier coupeert u: met een ringetje met een mes anders, nl

Zijn uw ooien gecoupeerd? ja nee ten dele; hoeveel dieren?

Scheert u bij uw ooien achterhand een of meerdere keren extra?

ja nee zo ja, hoe vaak en wanneer

Scheert u bij uw lammeren achterhand een of meerdere keren extra?

ja nee zo ja, hoe vaak en wanneer

Houdt u in uw fokkerij rekening met de mogelijkheid om te fokken op ongevoeligheid voor myiasis?

ja nee

Myiasis of madenziekte: 2005

Hebben uw schapen in 2005 last van maden gehad? ja nee

Zo ja, hoeveel gevallen?

Heeft u in 2005 uw schapen en lammeren voorbehoedend behandeld tegen maden?

ja nee

Zo ja, wanneer heeft u voor het eerst behandeld?

Zo ja, welk middel gebruikt u bij de voorbehoedende behandeling:

Zo ja, hoe vaak dient u dit middel toe: 1x 2x 3x 4x

Zo ja, hoe dient u dit middel toe:

dompelen

met de gieter

met de rugspuit

met de hogedrukspuit

met de sproeimachine

met drenchapparaat

anders, nl

Hoe vaak controleerde u in 2005 uw schapen?

elke dag elke twee dagen anders, nl

Hoe behandelde u in 2005 myiasis gevallen:

.....

In welke periode heeft u uw schapen in 2005 geschoren?

voor het aflamseizoen

in de maand april mei juni juli augustus

anders, nl

Heeft u in 2005 uw lammeren geschoren de zomer?

ja nee zo ja, wanneer:

Heeft u in 2005 uw lammeren gecoupeerd?

ja nee Zo ja, waarom:

Zo ja, op welke manier deed u dat: met een ringetje met een mes anders, nl

Waren uw ooien in 2005 gecoupeerd? ja nee ten dele; hoeveel dieren?

Heeft u in 2005 bij de niet gecoupeerde ooien staart of achterhand een of meerdere keren extra geschoren? ja nee zo ja, hoe vaak en wanneer

Heeft u sinds 2005 het management op uw bedrijf gewijzigd? ja nee

Zo ja, op welke manier?

Vruchtbaarheid

Aantal ooien toegelaten bij de ram in 2005:

Aantal gebruikte dekrammen:

Totaal aantal (oud en jong) geworpen ooien (in aflamperiode 2006):

Aantal eersteworps ooien:

Gemiddelde leeftijd eerste geboorte (geeft aan of het bedrijf dieren wel of niet laat overlopen):

Gemiddelde gebruiksduur van de ooien (in te vullen door schapenhouder):

Aantal worpen met geboortemoeilijkheden:

Aantal ooien afgevoerd ivm vruchtbaarheidsproblemen:

Aantal ooien met baarmoederontsteking:

Totaal aantal geboren lammeren (levend en dood):

Aantal dood geboren lammeren:

Aantal lammeren dood gegaan binnen een week (exclusief doodgeboren lammeren):
.....

Aantal grootgebrachte lammeren (aantal levende lammeren bij spenen):
.....

Gemiddelde speenleeftijd (aangeven in weken):

Welk percentage van de lammeren is slachtrijp bij afleveren:

Gemiddelde leeftijd bij afleveren (aangeven in weken):

Vervangingspercentage: hoeveel lammeren houdt u jaarlijks voor vervanging aan?

Aantal ooiën aangekocht per jaar:

Aantal rammen aangekocht per jaar:

Aanvoer via: handelaar fokker eigenaar zelf markt overig

Aanvoer in quarantaine: ja nee Zo ja, aantal dagen:

Behandelingen tijdens quarantaine: ja nee

Zo ja, welke:

.....

Gezondheid

Lammeren (leeftijd tot 7 maanden)

Aantal keren behandelen tegen maagdarmpwormen:

Welke leeftijd voor het eerst: (wkn)

Aantal keren behandelen tegen coccidiose:

Welke leeftijd voor het eerst: (wkn)

Heeft u lammeren gehad met een vieze achterhand? ja nee Zo ja, hoeveel dieren:

Aantal entingen en waartegen:

Enting tegen:	Naam middel	Datum

Behandelingen uitwendige parasieten:

Behandeling tegen	Naam middel	Datum

Overige behandelingen:

Behandeling tegen	Naam middel	Datum

Jaarlingen (leeftijd tot 19 maanden)

Aantal keren behandelen tegen maagdarmpwormen:

Heeft u jaarlingen gehad met een vieze achterhand?

ja nee Zo ja, hoeveel dieren:

Aantal entingen en waartegen:

Enting tegen:	Naam middel	Datum

Behandelingen uitwendige parasieten:

Behandeling tegen	Naam middel	Datum

Overige behandelingen:

Behandeling tegen	Naam middel	Datum

Oudere ooien/rammen (leeftijd ouder dan 19 maanden)

Aantal keren behandelen tegen maagdarmwormen:

Heeft u volwassen dieren gehad met een vieze achterhand?

ja nee Zo ja, hoeveel dieren:

Aantal entingen en waartegen:

Enting tegen:	Naam middel	Datum

Behandelingen uitwendige parasieten:

Behandeling tegen	Naam middel	Datum

Overige behandelingen:

Behandeling tegen	Naam middel	Datum

Behandelt u tegen leverbot?

ja nee Zo ja, wanneer en hoe vaak

Hoe vaak worden de klauwtjes van de schapen verzorgd?

Heeft u klauwproblemen binnen het koppel?

nee ja Zo ja, welke:

Hoe behandelt u en waarmee

.....

Beschikt u over een doorloopbad? ja nee

Beschikt u over een stabad? ja nee

Worden de schapen behandeld tegen jeuk? ja nee
 Zo ja, waarmee en hoe vaak

Aantal oaien met een uieraandoening:

Heeft u zwoegerziekte op uw bedrijf? ja nee weet niet
 zo nee: hoe heeft u dit aangetoond: bloedonderzoek sectie anders, nl
 Zo ja: bent u van plan daar wat aan te doen?

Van welke overige ziekten heeft u last:

Ziekte	Diagnose?	Toegepaste behandeling?

Voeding

Over hoeveel percelen kunnen de schapen beschikken? (geeft in comb. met aantal ha aan hoe groot de gemiddelde opp. per perceel is)

Lopen hier ook nog andere dieren? ja nee

Zo ja, welke

Diersoort	Aantal

Schaart u de schapen in de winter uit?

ja nee Zo ja, hoe lang: weken

Voert u de schapen tijdens de dracht krachtvoer? ja nee

Zo ja,kg per dier en hoe lang: weken

Voert u de schapen tijdens de zoogperiode krachtvoer? ja nee

Zo ja,kg per dier en hoe lang:weken

Aantal moeders met onvoldoende biest/melk voor de lammeren:

Wat wordt gebruikt als biestvervanger als de moeder onvoldoende biest heeft?

schapen- geiten- runder- of kunstbiest?)

Hoe controleert u of de lammeren voldoende biest krijgen?

.....
 .

Voert u de lammeren tijdens de opfokperiode krachtvoer? ja nee

Zo ja, kg krachtvoer en hoe lang:in wkn

Hoeveel kg voer koopt u aan?

Ruwvoer: kg; Krachtvoer:kg

Huisvesting

Wat is de lengte van de stalperiode?

Wat is de staloppervlakte? m²

Hoeveel kraamhokjes gebruikt u?

Wat wordt gebruikt als ligbed?

stro zaagsel hooi overig, nl.....

Hoeveel cm voerplaats heeft u per ooi aan voerbak:

Wordt er binnen ruwvoer verstrekt? ja nee

Zo ja, wat voor ruwvoer: hooi kuilvoer mais overig, nl

Hoe wordt ruwvoer verstrekt? beperkt volop (ad lib)

Is er sprake van condensvorming tijdens de stalperiode? ja nee

Zo ja, in welke mate? vochtige ramen vochtige wanden druppels vanaf plafond

Afsluitende vragen (te beantwoorden na afloop van de waarnemingsperiode)

Aantal aanwezige ooiën (vrouwelijke dieren ouder dan 7 mnd per 1 november 2006):

Aantal aanwezige (dek)rammen: (mannelijke dieren ouder dan 7 mnd per 1 november 2006):

.....

Aantal aanwezige lammeren: (dieren jonger dan 7 mnd per 1 november 2006):

Formulier in te vullen bij elk eventueel myiasisgeval

Naam: UBN:

Adres:

Postcode:Woonplaats:

Telefoon:

myiasis bij			diernr	datum	gecoupeerd	plaats van aantasting		
ooilam	ramlam	volwassen ooi	volgnr		Ja / nee	voorhand	middenhand	achterhand

Zou u dit formulier uiterlijk 1 november 2006 op willen sturen naar:

GD

t.a.v. afdeling DGA Kleine Herkauwers

Antwoordnummer 404

7400 VB DEVENTER

Selectiecriteria:

De selectie moet rekening houden met de volgende voorwaarden

- geen regionale verschillen tussen de groepen (verdeling via postcode)
- 30 gecoupeerde bedrijven en 30 niet-gecoupeerde bedrijven
- geen rasverschillen tussen de groepen
- geen grote verschillen in management (excl. couperen) tussen de groepen.

Bijlage 4. Historisch perspectief

1.1 Geschiedenis

De basis voor het coupeerverbod van schapenstaarten ligt in het Ingrepenbesluit uit 1996 (Besluit 139 van 25 januari 1996, houdende aanwijzing van en regelen omtrent toegestane ingrepen bij dieren (Ingrepenbesluit), Staatscourant 139, 1996). Dit besluit is onder andere tot stand gekomen op basis van adviezen van de Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Diergeneeskunde (KNMvD) (25 mei 1994, 0527.94/Jsve) en de Raad voor Dieraangelegenheden (29 juni 1994, RDA/94219/HJ). Na het van kracht worden van het besluit is het couperen nog vijf jaar toegestaan. Die vijf jaar heeft de sector de tijd gehad om alternatieven te ontwikkelen voor het couperen of bezwaren aan te dragen tegen het coupeerverbod. Van beide gelegenheden is geen gebruik gemaakt.

Aan het Ingrepenbesluit is een vrij brede en langdurige discussie voorafgegaan zoals onder andere blijkt uit onderstaande briefwisselingen.

Briefwisseling van Secretaris-Generaal Joustra van het ministerie van LNV met de Faculteit Diergeneeskunde en KNMvD d.d. 2 februari 1990 betreffende Voorstel Gezondheids- en welzijnswet voor dieren/ couperen van staarten. De vraag in deze brief luidt: *“Gelet op voorgaande (amendementen lichamelijke ingrepen: deze amendementen beogen onder meer het couperen van staarten bij dieren te verbieden) verzoek ik u mij uw oordeel te geven over de vraag of het verkorten van een staartwervelkolom van een dier in het algemeen welzijnsonvriendelijk is of slechts in specifieke gevallen dan wel dat dat in een aantal gevallen zelfs welzijnsvriendelijk zou kunnen zijn”*.

Op 12 maart 1990 antwoordt Prof. Dr. E.H. Kampelmacher, voorzitter van de KNMvD, in bredere zin op deze vraag en hij gaat daarbij in op meerdere diersoorten onder meerdere omstandigheden en hij zegt daarbij onder andere: *“Het verkorten is altijd welzijnsonvriendelijk omdat de ingreep met pijn gepaard gaat. Waarschijnlijk is de ingreep minder belastend naarmate zij op jeugdiger leeftijd geschiedt. Uiteraard dient er te allen tijde voor te worden gezorgd dat de ingreep volgens de regels der kunst wordt uitgevoerd. De vraag is echter ook of door de ingreep omstandigheden, die een (grotere) inbreuk op het welzijn van het dier betekenen, kunnen worden voorkomen. Voor het schaap geldt dat bij niet verkorten in geval van diarree ernstige faecale bezoedeling van de achterhand kan optreden, hetgeen myiasis in de hand werkt. Deze bezoedeling kan men tegengaan door het aanbieden van structuurrijk voeder, een niet te hoge veebezetting en regelmatige wormbestrijding. Uit de opsomming bij schaap, varken en rund blijkt dat de ingreep vooral wordt verricht, omdat zoötechnische (en bedrijfseconomische) omstandigheden daartoe nopen. Een verbod tot verkorten is bij die diersoorten slechts zinvol als de omstandigheden die aanleiding zijn voor het verkorten op een aanvaardbare wijze kunnen worden vermeden. Dit lijkt bij het melkrund het geval te zijn. Bij schapen, varkens en mestrunderen lijkt dit om bedrijfseconomische redenen vooralsnog niet altijd goed te kunnen”*.

Op 2 maart 1990 antwoordt prof. dr. S.G. van den Bergh, decaan van de Faculteit Diergeneeskunde te Utrecht, mede namens prof. dr. A.W. Kersjes, dr. F.J. van Sluys en drs. L.J.E. Rutgers op de brief van Joustra het volgende:

“Er kunnen een drietal redenen worden genoemd voor het couperen van staarten bij huisdieren, nl:

- 1. vanwege een medisch-veterinaire indicatie;*
- 2. om cosmetische redenen;*
- 3. als nuts- of gebruiksoperatie met als oogmerk het dier geschikter te maken voor het gebruik door de mens.*

De ingreep wordt verricht bij (jonge) gezonde dieren, waarbij zonder twijfel sprake is van aantasting van de integriteit van het dier. Het is een mutilatie en derhalve in beginsel

welzijnsonvriendelijk. Echter, onder bepaalde omstandigheden kan het gecoupeerd zijn voorkomen dat zich ziekteprocessen ontwikkelen die ernstig afbreuk doen aan het welzijn. Bij de beoordeling van de welzijnsaspecten van het couperen van staarten dienen de volgende elementen in de afweging te worden betrokken:

1. de wijze waarop de ingreep wordt verricht; het couperen van staarten geschiedt veelal op jonge leeftijd. Er wordt meestal geen anaesthesie toegepast omdat wordt aangenomen dat jonge dieren geen of nauwelijks pijn voelen. Deze opvatting is ook bij de mens lange tijd gehanteerd, maar recent onderzoek heeft aangetoond dat pasgeborenen wel degelijk pijn kunnen voelen. Deskundigen op het gebied van de anaesthesie en de pijnbestrijding zijn in het algemeen van mening dat hogere diersoorten in dit opzicht niet wezenlijk verschillen van de mens. Het couperen van staarten zonder plaatselijke of algehele verdoving veroorzaakt derhalve pijn. Maar ook bij toepassing van verdoving zal de staartstomp naderhand voor kortere of langere tijd pijnlijk/gevoelig zijn. De indruk bestaat zelfs dat bij biggen de stomp blijvend gevoelig is. Over de beste wijze van amputatie bij jonge dieren bestaat verschil van inzicht. Sommige auteurs prefereren bloedige, andere onbloedige methoden, mede afhankelijk van diersoort en leeftijd van het dier. Het staat niet vast welke methode het meeste of minste ongerief geeft. Wel is gebleken dat het couperen van de staart van lammeren die enige dagen (tot een week) oud zijn m.b.v. een rubberring een enkele uren durend matig ongerief veroorzaakt. Naarmate de dieren ouder zijn zal het ongerief zich duidelijker manifesteren. Het ongerief kan zich over een langere periode uitstrekken als de amputatiestomp geïnfecteerd raakt. Het couperen van oudere dieren wordt beschouwd als een chirurgische ingreep, die volgens de regels der kunst dient te worden verricht. Uit bovenstaande blijkt dat de wijze van verkorten van de staartwervelkolom bij jonge dieren eigenlijk nader onderzoek vergt, alhoewel het denkbeeld dat de ingreep op jonge leeftijd vrijwel pijnloos zou zijn en derhalve geen anaesthesie zou behoeven, verlaten lijkt te moeten worden.
2. eventuele veranderingen in het gedrag van de dieren, hun communicatiemogelijkheden, onderling en t.o.v. de mens; er zijn geen aanwijzingen dat dieren waarbij de staart werd verwijderd als gevolg van deze ingreep moeilijkheden ondervinden bij het handhaven van hun sociale positie;
3. het nut resp. de bezwaren van de ingreep voor het dier (en de mens); lammeren worden wereldwijd gecoupeerd. Door allerlei omstandigheden, waaronder parasitaire infecties, schijnt van tijd tot tijd diarree onvermijdelijk te zijn waardoor de achterhand van lammeren vervuild raakt en ernstige problemen kunnen ontstaan, zoals vliegenlarvenziekte. Aanleiding om bij runderen over te gaan op het couperen van staarten is de vervuiling van en het slaan met de staart (melkrunderen) en infecties en versterf van de staartpunt (mestrunderen). Deze problemen hangen samen met verzorging resp. huisvesting. Zoals eerder is gemeld is het verkorten van de staartwervelkolom in beginsel een welzijnsonvriendelijke ingreep. Bij lammeren en biggen heeft het couperen van de staart duidelijke voordelen vanwege de preventie van ernstige parasitaire en bacteriële infecties van de staart en achterhand. In deze gevallen zou men kunnen spreken van welzijnsvriendelijke aspecten die verbonden zijn aan de ingreep. Echter, de problematiek hangt in sterke mate samen met de huidige wijze van veehouderij”.

De Raad voor Dieraangelegenheden (29 juni 1994, RDA/94219/HJ) brengt, naar aanleiding van een verzoek daartoe van de Staatssecretaris van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij van 17 maart 1994 (kenmerk: J. 944435), in 1994 haar advies uit. De Raad stelt vast dat onder deskundigen de meningen verschillen over de noodzaak om uit gezondheidsoverwegingen het couperen van staarten bij schapen toe te staan. Er zijn hierover onvoldoende onderzoeksgegevens beschikbaar. De Raad dringt aan op onderzoek terzake. Mocht uit dit onderzoek blijken dat het couperen van staarten bij schapen om

gezondheidsredenen niet noodzakelijk is, dan dient het couperen van staarten bij schapen zo snel mogelijk te worden verboden.

De Nationale Raad Landbouwkundig Onderzoek publiceert in 1995 een rapport met als algemene conclusie dat het couperen van de staart terecht beschouwd kan worden als een ingreep die de integriteit van het dier aantast en zijn welzijn schade toebrengt. Omdat onduidelijk is in hoeverre het welzijn van ongecoupeerde moederdieren in een aantal situaties negatief beïnvloed zou kunnen worden zou er praktijkonderzoek moeten plaatsvinden.

1.2 Huidige stand van zaken

Eind 2003 wordt het couperen van schapenstaarten weer actueel en op 23 december van dat jaar vindt een gesprek over dit onderwerp plaats tussen vertegenwoordigers van het ministerie van LNV en van de KNMvD. De KNMvD geeft aan dat het verslag van dit gesprek kan worden gelezen als haar standpunt inzake het couperen van schapenstaarten en tevens als het advies aan de minister van LNV over dit onderwerp.

De KNMvD geeft aan dat de schapenhouders het management aan zouden moeten passen aan het niet-couperen. De praktijk legt verder nogal eens een relatie tussen het optreden van de ziekte myiasis en de lengte van de schapenstaart. De veronderstelling is dat deze ziekte minder voorkomt naarmate de schapenstaart korter is. Deze veronderstelling is niet juist voor de Nederlandse situatie. In het buitenland is dit voor een aantal rassen of kruisingen mogelijk het geval. Myiasis en andere welzijnsproblemen kunnen evenwel zeer goed worden voorkomen en bestreden met de volgende managementmaatregelen:

- kort houden van de wol, op tijd scheren;
- de juiste voeding;
- preventieve middelen (o.a. ontwormen);
- vliegenbestrijding;
- graslandmanagement.

Daarnaast wordt in de praktijk een relatie gelegd tussen de noodzaak van het couperen en de handelingen rondom reproductie, geboorte en selectie. Deze aspecten kunnen volgens de KNMvD door managementmaatregelen verholpen worden. Op grond hiervan handhaaft de KNMvD haar eerder ingenomen standpunt ten aanzien van het couperen van schapen: er zijn geen doorslaggevende veterinaire gronden voor het couperen van schapen, die een algehele ontheffingsmaatregel van het coupeerverbod rechtvaardigen.

Op 19 januari 2004 laat minister Veerman van LNV de Tweede Kamer per brief (bijlage 5) weten dat hij het coupeerverbod van staarten nader opschort tot 1 september 2006. Aan dat besluit is een hele discussie met vertegenwoordigers uit de sector en de Tweede Kamer voorafgegaan. Aan het eind van de brief schrijft de minister: *“Om feitelijk toch tegemoet te komen aan de wens van de Kamer zie ik mij dan ook genoodzaakt het coupeerverbod van schapenstaarten nader op te schorten tot 1 september 2006. Ik zal hiertoe de vrijstellingsregeling Ingrepen zo spoedig mogelijk aanpassen, zodat het couperen gedurende dit lammerseizoen weer is toegestaan. Met dit uitstel tot 2006 geef ik de schapensector opnieuw gelegenheid om het management daadwerkelijk aan te passen, dan wel om te kiezen voor een ras waarbij het niet-couperen van de staart minder problemen oplevert. Na 1 september 2006 ga ik er vanuit dat de sector in brede zin zijn verantwoordelijkheid heeft genomen zodat er geen problemen meer zullen optreden en zal het coupeerverbod, in navolging van hetgeen reeds nu praktijk is in enkele noordelijke EU-lidstaten, onverkort voor alle schapenrassen gelden.”*

Direct na het bekendmaken van bovenstaand besluit reageerde de Dierenbescherming met: *“De Dierenbescherming reageert onthutst op de beslissing van minister Veerman om het couperen van schapenstaarten tot september 2006 alsnog toe te staan. In 1996 is in het zogenaamde ‘Ingrepenbesluit’ bepaald dat per september 2001 een verbod geldt. Schapenhouders waren al lang op de hoogte van het naderende verbod. Ze hebben alleen geen maatregelen genomen om het achterwege laten van het couperen in de praktijk*

mogelijk te maken. De Tweede Kamer heeft zich gevoelig getoond voor een sector die de hakken in het zand zet en de wet overtreedt.”

LTO reageerde via een persbericht op 21 januari 2004 als volgt: *“LTO zeer verheugd over opschorten coupeerverbod bij schapen. De vakgroep LTO Schapen- en geitenhouderij is zeer verheugd dat het couperen van staarten bij schapen weer is toegestaan”*. Volgens de vakgroep is het welzijn van schapen gediend met het besluit van minister Veerman van LNV om het coupeerverbod op te schorten tot 1 september 2006. *“Schapen zijn beter af met het zorgvuldig couperen van de staart. De afgelopen twee jaar bleek dat de dieren anders levenslang te lijden hebben van een vies achterstel dat maden aantrekt, niet hygiënisch is en ook bij het aflammeren problemen oplevert”*, aldus Rein Boersma, voorzitter van de vakgroep. Hoewel Boersma blij is met de huidige verruiming, constateert hij tevens dat nog geen sprake is van een definitieve oplossing. *“We zullen ons erop beraden hoe we dat alsnog kunnen realiseren.”* De vakgroep pleitte de afgelopen jaren meerdere keren voor een versoepeling van het coupeerverbod. Dit verbod was sinds 1 september 2001 van kracht en volgde op een overgangstermijn van vijf jaar na de inwerkingtreding van het zogeheten Ingrepenbesluit. Sindsdien traden op veel bedrijven welzijnsproblemen op bij schapen. Minister Veerman maakte begin deze week bekend de overgangstermijn opnieuw te verlengen, waarmee de bewindsman een motie van de Tweede Kamer overneemt. Afgelopen najaar drong LTO daar samen met de werkgroep Welzijn Schapen op aan bij minister Veerman.”

In de loop van 2004 vindt een aantal keren overleg plaats om te komen tot de opzet van een onderzoek naar de consequenties van niet meer couperen voor de schapen en de schapenhouderij in Nederland. Aan dit overleg nemen vertegenwoordigers van de volgende partijen deel: het ministerie van LNV, de vakgroep Schapen- en geitenhouderij van LTO, de KNMvD, schapenstamboeken, ASG en GD. Deze overleggen resulteren uiteindelijk in een onderzoeksvoorstel met als doel:

- het kwantificeren van de consequenties voor welzijn en gezondheid van schapen en lammeren van het niet meer couperen. Daartoe worden onder praktijkomstandigheden op verschillende bedrijven het optreden van ziekte en uitval en het toepassen van (be)handelingen vastgelegd bij ooi- en ramlammeren waarbij de helft van de dieren binnen elk bedrijf wel en de andere helft niet is gecoupeerd. Met betrekking tot welzijn vindt met name registratie plaats van het optreden van myiasis en de mate van bevuilding van de achterhand. Bovendien worden de verschillen in vruchtbaarheid en perinatale lammersterfte tussen gecoupeerde en niet-gecoupeerde ooiën vastgelegd.

- het op basis van bovenstaande waarnemingen wetenschappelijk onderbouwen van de onder Nederlandse omstandigheden noodzakelijke managementmaatregelen ter preventie van negatieve consequenties van niet meer couperen voor schapen en de Nederlandse schapenhouderij.

In november 2004 stemmen partijen voorlopig in met dit onderzoeksvoorstel maar het onderzoek gaat toch niet door omdat partijen het uiteindelijk niet eens worden over de definitieve opzet ervan.

Op 19 mei 2006 stuurt de minister opnieuw een brief (onderwerp: Informatie Ingrepenbesluit) naar de Tweede Kamer waarin hij het volgende aangeeft: *“Conform het verzoek van de vaste commissie van LNV, informeer ik u hierbij over mijn voorgenomen besluiten ten aanzien van de overgangstermijn die voor verschillende ingrepen per 1 september afloopt.*

Algemeen

Artikel 40 van de Gezondheids- en welzijnswet voor dieren (GWWD) verbiedt het verrichten van lichamelijke ingrepen bij dieren. Van een ingreep is sprake wanneer een deel of delen van het lichaam wordt of worden verwijderd of beschadigd. Aan dit verbod ligt het beginsel van de integriteit van het dier ten grondslag; het dier moet niet via ingrepen worden aangepast aan de wensen van de mens. In een aantal gevallen is het verrichten van ingrepen noodzakelijk, zoals bijvoorbeeld de mogelijkheid om koeien te onthoornen.

Daarnaast kan het zijn dat zwaarwegende belangen als diergezondheid en voedselveiligheid nopen tot het verrichten van ingrepen ter identificatie van een dier. Tot slot geldt dat de sector voor enkele ingrepen tijd nodig heeft om de bedrijfsvoering aan te passen teneinde zonder bepaalde ingrepen te kunnen werken. Voorgaande is vastgelegd in het Ingrepenbesluit, gebaseerd op de GWWD. Zo bepaalt het Ingrepenbesluit welke ingrepen wel zijn toegestaan, zoals het onthoornen van koeien. Daarnaast stelt het Ingrepenbesluit dat ter identificatie van een dier, tenzij wettelijk anders is voorgeschreven, maximaal twee ingrepen mogen worden verricht.

Tot slot is de sector voor verschillende ingrepen een overgangstermijn geboden om maatregelen te nemen teneinde in de bedrijfsvoering zonder deze ingrepen te kunnen. Voor die ingrepen waarvan de overgangstermijn 1 september aanstaande afloopt, geef ik hieronder mijn voorgenomen besluiten weer. De regelgeving zal hiervoor waar nodig voor 1 september aanstaande worden aangepast.

Couperen van schapenstaarten

In het Ingrepenbesluit was de sector aanvankelijk een overgangstermijn van vijf jaar geboden en was het couperen van schapenstaarten vanaf 2001 een niet meer toegestane ingreep. Nadat ik drie rassen een vrijstelling heb verleend teneinde via fokmaatregelen te fokken op kortere staarten, heb ik begin 2004 na een uitvoerige discussie met de Tweede Kamer besloten de sector een laatste kans te geven de bedrijfsvoering aan te passen. Het voorgaande in ogenschouw nemende, is de sector ruimschoots de tijd gegeven om de bedrijfsvoering aan te passen. Ik constateer dat een groot deel van de sector niet meer coupeert. In het kader van het couperen is meermalen de ziekte myasis genoemd. Door verschillende deskundigen is aangegeven dat de ziekte via goed management te voorkomen is. Daarnaast bestaan er zowel preventieve als curatieve middelen om de ziekte te voorkomen, respectievelijk te behandelen. Ik zie dan ook geen noodzaak de overgangstermijn na 1 september te verlengen. De sector is ruimschoots de tijd geboden zich hierop in te stellen. Dit ligt anders voor de drie rassen die ik eerder via een vrijstellingsregeling de mogelijkheid heb geboden via fokmaatregelen kortere staarten te fokken. Deze drie rassen wil ik via een vrijstellingsregeling een overgangstermijn van vijf jaar extra geven om via fokmaatregelen kortere staarten te fokken. De vertegenwoordigers van deze drie rassen zullen op korte termijn worden uitgenodigd om te spreken over de vrijstellingsregeling en hun fokprogramma.”

Tijdens het ‘AO-ingrepen’ in de Tweede Kamer van 1 juni 2006 heeft een meerderheid van de Tweede Kamer vraagtekens geplaatst bij dit voorgenomen besluit en daarop heeft de minister toegezegd dat hij een onafhankelijk onderzoek zal laten uitvoeren dat voor het einde van het jaar moet zijn afgerond.

Bijlage 5

Brief van minister Veerman aan de Tweede Kamer d.d. 19.01.2004

De Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

ons kenmerk: TRCDL/2004/155
datum: 19-01-2004
onderwerp: Couperen schapenstaarten

Geachte Voorzitter,

In het op 1 september 1996 inwerking getreden Ingrepenbesluit is het couperen van schapen verboden, waarbij in artikel 2 is bepaald dat het couperen van staarten nog vijf jaar na inwerkingtreding van het besluit is toegestaan. Tegen de achtergrond van het gedachtegoed van het Ingrepenbesluit - de integriteit en het welzijn van het dier zijn belangrijke aspecten die moeten worden meegewogen - werd het couperen van schapenstaarten niet meer nodig gevonden. Gesteld werd dat door het nemen van managementmaatregelen - het scheren van de staart of de achterhand, een aanpassing van het graslandmanagement, medicatie en een andere rassenkeuze - eventuele problemen konden worden voorkomen. De overgangperiode van 5 jaar is destijds ingesteld om de sector de mogelijkheid te bieden op het coupeerverbod te anticiperen.

Vanaf het moment dat het coupeerverbod daadwerkelijk van kracht is geworden, heeft uw Kamer het onderwerp regelmatig aan de orde gesteld omdat in de praktijk welzijnsproblemen worden gemeld bij ongecoupeerde schapen. In verband daarmee heeft de Tweede Kamer tijdens de begrotingsbehandeling van mijn departement eind 2003 een motie ingediend en aangenomen waarin wordt gevraagd de sector via een ontheffingsmaatregel tegemoet te komen. Daarbij zou volgens het voorstel van de Tweede Kamer een praktiserend dierenarts moeten vaststellen dat de ontheffing noodzakelijk is.

Tijdens de genoemde begrotingsbehandeling heb ik al aangegeven dat de vorm waarin de ontheffing wordt gevraagd voor mij niet acceptabel is. Het is ongewenst om een privaat persoon (in dit geval de dierenarts) te laten bepalen of een bedrijf van een bepaalde wettelijke plicht kan worden ontheven. Als deze weg toch zou worden ingeslagen dan wordt een bepaalde bevoegdheid bij een privaat persoon neergelegd waarvoor ik geen verantwoordelijkheid meer kan dragen. Voorts zal er waarschijnlijk een situatie ontstaan waarbij zich verschillen voordoen in de beoordeling door dierenartsen zonder een kaderstellend en regisserend beeld. Bovendien komt de dierenarts in een ongewenste dubbelrol omdat hij enerzijds een objectief oordeel moet vellen over de gezondheidssituatie op het bedrijf en hij anderzijds door de schapenhouder wordt ingeroepen om de gevraagde hulp te verlenen. Geconcludeerd moet worden dat bij de uitvoering van de motie een ongewenste en bovendien een ondoorzichtige situatie zou ontstaan.

Niettemin ben ik - zoals ik tijdens de begrotingsbehandeling al had aangegeven - bereid geweest om de inhoud van de motie nader te bezien. Zoals aangegeven in mijn brief van 17 december jl., heb ik de Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Diergeneeskunde (KNMvD) om advies gevraagd inzake de problematiek van het couperen van schapenstaarten. Ik heb de KNMvD bereid gevonden hier op korte termijn gevolg aan te geven zodat thans een advies van hen op tafel ligt (zie bijlage).

Ten behoeve van het advies hebben vertegenwoordigers van de KNMvD in verschillende delen van het land de ervaringen met het coupeerverbod geïnterviewd. Daaruit is gebleken dat de dierenartspraktijken vrijwel geen klachten ontvangen over welzijnsproblemen bij schapen die optreden in relatie tot het niet-couperen. De KNMvD geeft aan dat er geen doorslaggevende veterinaire gronden zijn gevonden die het couperen van schapen noodzakelijk maken met als gevolg dat een dierenarts geen grond zal hebben voor het op individuele basis verstrekken van een schriftelijke ontheffing, zoals die in de motie van de Kamer wordt gevraagd. Indien er sprake is van een welzijnsprobleem dan gaat het hier volgens de KNMvD om een managementprobleem, dat met de juiste managementmaatregelen kan worden opgelost. De KNMvD noemt onder andere het kort houden van de wol door op tijd te scheren, juiste voeding, preventieve middelen, vliegenbestrijding en graslandmanagement. Voorts geeft de KNMvD aan dat het schapenras eveneens een rol speelt omdat voor een aantal rassen meer inspanning nodig is voor het houden van schapen met niet-gecoupeerde staarten dan voor andere rassen. Om die reden stelt de KNMvD dat de reeds verleende vrijstellingen tot en met 2006 nodig kunnen zijn om managementaanpassingen mogelijk te maken.

Alles afwegende kom ik tot de conclusie dat de door de Kamer voorgestelde ontheffingsmaatregel niet uitgevoerd kan worden. Desalniettemin zijn er door de praktijk problemen gemeld die voor de Kamer aanleiding zijn geweest tot het opnieuw aannemen van de motie. Aangegeven wordt dat ondanks de overgangstermijnen in het Ingrepenbesluit de schapensector nog niet klaar is voor een feitelijk coupeerverbod; de juiste managementmaatregelen zijn nog niet geïmplementeerd. De Kamer blijft daarom nadrukkelijk aandringen op een oplossing.

Om feitelijk toch tegemoet te komen aan de wens van de Kamer zie ik mij dan ook genoodzaakt het coupeerverbod van de schapenstaarten nader op te schorten tot 1 september 2006. Ik zal hiertoe de vrijstellingsregeling Ingrepen zo spoedig mogelijk aanpassen, zodat het couperen gedurende dit lammer-seizoen weer is toegestaan. Met dit uitstel tot 2006 geef ik de schapensector opnieuw gelegenheid om het management daadwerkelijk aan te passen, dan wel om te kiezen voor een ras waarbij het niet-couperen van de staart minder problemen oplevert. Na 1 september 2006 ga ik er vanuit dat de sector in brede zin zijn verantwoordelijkheid heeft genomen zodat er geen problemen meer zullen optreden en zal het coupeerverbod, in navolging van hetgeen reeds nu praktijk is in enkele noordelijke EU-lidstaten, onverkort voor alle schapenrassen gelden.

De minister van Landbouw, Natuur
en Voedselkwaliteit,

dr. C.P. Veerman

Standpunt Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Diergeneeskunde inzake het couperen van schapenstaarten.

(dit standpunt is als bijlage bij de brief van dr. C.P. Veerman, minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (TRCDL/2004/155 d.d. 19.01.2004), aan de Tweede Kamer i.z. couperen van schapenstaarten gevoegd).

Deze notitie bevat het verslag van een gesprek dat op 23 december 2003 heeft plaatsgevonden tussen vertegenwoordigers van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en van de Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Diergeneeskunde (KNMvD) inzake de noodzaak van het couperen van schapenstaarten. Dit verslag kan worden gelezen als het advies van de KNMvD aan de Minister over dit onderwerp.

Aanleiding van de bijeenkomst

De Tweede Kamer heeft aangegeven dat er te veel welzijnsproblemen ontstaan door het niet-couperen van de staarten van schapen. Bij motie heeft zij de Minister gevraagd te voorzien in een algehele ontheffingsmaatregel van het verbod op het couperen van staarten, waarbij de praktiserend dierenarts schriftelijk ontheffing dient te verlenen. De Minister wil van de KNMvD graag weten wat hun standpunt is over de noodzaak van het couperen van schapenstaarten nu er via het coupeerverbod enige jaren ervaring met niet-couperen is opgedaan. Met name gaat het om de vraag wat de oorzaak is van eventuele welzijnsproblemen en welke maatregelen kunnen worden genomen om die op te lossen. In aansluiting daarop wil de Minister graag de mening horen van de KNMvD over criteria die zouden kunnen worden toegepast voor het verlenen van ontheffingen c.q. vrijstellingen van het coupeerverbod alsmede over de rol die de KNMvD daarbij zou kunnen en willen spelen.

Ervaringen met het coupeerverbod van schapenstaarten

De vertegenwoordigers van de KNMvD zijn kaderleden afkomstig uit verschillende delen van het land. Zij hebben voorafgaand aan deze bijeenkomst de ervaringen met het coupeerverbod geïnventariseerd in het veld. Daaruit is gebleken dat de dierenartspraktijken vrijwel geen klachten ontvangen over welzijnsproblemen die optreden in relatie tot het niet-couperen. Wel lijken vooral de grote schapenhouders onderling te klagen over het coupeerverbod. De reden daarvoor is dat er bij een aantal rassen meer inspanning nodig is voor het houden van schapen met niet-gecoupeerde staarten dan voor gecoupeerde staarten. Deze extra inspanningen brengen vaak extra kosten met zich mee. De KNMvD geeft aan dat de schapenhouders het management aan zouden moeten passen aan het niet-couperen. Zij zullen daar ervaring mee op moeten doen. De KNMvD wijst er overigens op dat het Ingrepenbesluit en het coupeerverbod als onderdeel daarvan destijds is ingesteld vanuit een oogpunt van de integriteit en het welzijn van het dier. De praktijk legt verder nogal eens een relatie tussen het optreden van de ziekte Myasis en de lengte van de schapenstaart. De veronderstelling is dat deze ziekte minder voorkomt naarmate de schapenstaart korter is. Deze veronderstelling is niet juist voor de Nederlandse situatie. In het buitenland is dit voor een aantal rassen of kruisingen mogelijk het geval (Vet.Record 1994). Myasis en andere welzijnsproblemen kunnen evenwel zeer goed worden voorkomen en bestreden met de volgende managementmaatregelen:

- kort houden van de wol, op tijd scheren;
- de juiste voeding;
- preventieve middelen (o.a. ontwormen);
- vliegenbestrijding;
- graslandmanagement.

Daarnaast wordt in de praktijk een relatie gelegd tussen de noodzaak van het couperen en de handelingen rondom reproductie, geboorte en selectie. Deze aspecten kunnen volgens de KNMvD door managementmaatregelen verholpen worden.

Op grond hiervan handhaaft de KNMvD haar eerder ingenomen standpunt ten aanzien van het couperen van schapen: er zijn geen doorslaggevende veterinaire gronden voor het couperen van schapen, die een algehele ontheffingsmaatregel van het coupeerverbod rechtvaardigen. Indien er sprake is van een welzijnsprobleem dan gaat het hier om een managementprobleem.

Criteria voor ontheffingen c.q. vrijstellingen

Aangezien er geen doorslaggevende veterinaire gronden zijn voor het couperen heeft een dierenarts geen grond voor het op individuele basis verstrekken van een schriftelijke ontheffing zoals in de motie wordt gevraagd, nog afgezien van de vraag of hij daarvoor de juridische mogelijkheden heeft. Wel kunnen dierenartsen meedenken bij het opstellen van eventuele criteria voor het verlenen van vrijstellingen voor een stamboek, maar dan zullen deze criteria vooral van niet veterinaire aard zijn.

Vrijstellingsregeling

De KNMvD geeft aan dat de reeds verleende vrijstellingsregelingen aan de stamboeken Suffolk, Hampshiredown en het Clunforest veterinair gezien mogelijk tijdelijk t/m 2006 nodig zijn om managementaanpassing mogelijk te maken. Voor deze rassen zijn geen doorslaggevende veterinaire gronden aanwezig voor het couperen van schapenstaarten. Indien de Minister het traject van vrijstellingen voor stamboeken voort wil zetten, dan is de KNMvD bereid om een groep (breder dan veterinairen) samen te stellen die de vrijstellingsaanvragen (per stamboek) kan beoordelen.

Dr. Tj. Jorna
Algemeen Secretaris KNMvD

Bijlage 6. Verslagen van het overleg met de klankbordgroep.

Kort verslag 1^e overleg klankbordgroep couperen schapenstaarten

Datum: woensdag 6 september 2006

Tijd: 13.00 – 15.00 uur

Plaats: Faculteit Diergeneeskunde, Yalelaan 7-9, 3584 CL UTRECHT

Aanwezig:

- klankbordgroep: Bert van den Berg (Dierenbescherming), Joost van Herten (KNMvD; vervanger van Hugo de Groot), Sjraar van Beek (LTO), Jan van der Zanden (hobbydierhouders), Jan van Rijsbergen (stamboeken);
- Judith Elsinghorst, ministerie van LNV;
- onderzoeksgroep: Anton Pijpers (onafhankelijk voorzitter), Arjan Stegeman (Faculteit Diergeneeskunde), Piet Vellema (GD).

Na een voorstellingsronde presenteert Anton Pijpers het plan van aanpak. Daarbij benadrukt hij dat een onafhankelijk onderzoek antwoord moet geven op de vraag: "Is het in de Nederlandse situatie mogelijk om met goed management verantwoord schapen te houden zonder het couperen van de staarten?" Genoemd onderzoek bestaat uit een combinatie van literatuuronderzoek en een beperkt praktijkonderzoek.

Tijdens het overleg komen de volgende punten naar voren:

- Kleine bedrijven: Jan van der Zanden en Jan van Rijsbergen zouden graag ook kleine bedrijven meenemen in het onderzoek, vooral vanwege draagvlak bij de achterban;
- Verschillende rassen: Jan van der Zanden zou ook graag verschillen tussen rassen onderzocht willen hebben; duidelijk wordt dat dit binnen dit onderzoek niet mogelijk is.
- Jan van Rijsbergen is van mening dat een diepgaand onderzoek nodig is om conclusies te kunnen trekken; hij is van mening dat de gekozen benadering een valse start kent; bij de opzet is het creëren van draagvlak van belang. Ook zou voor het onderzoek meer tijd nodig zijn en zouden vergelijkingen binnen bedrijven moeten worden gemaakt. Als reactie hierop wordt duidelijk gemaakt dat het bedrijfsleven zelf destijds een geaccordeerd voorstel voor een diepgaand onderzoek dat aan genoemde criteria voldoet, heeft afgewezen. Binnen de kaders die het ministerie van LNV nu hanteert is zo'n onderzoek niet mogelijk.
- de suggestie wordt gedaan om de dierenartsen van de deelnemende schapenhouders van dit onderzoek op de hoogte te stellen;
- de suggestie wordt gedaan om bij de literatuurstudie ook de volgende punten mee te nemen: Europees kader, milieubelasting door gebruik middelen, korter fokken van staarten;
- de suggestie van Jan van der Zanden dat vooral hobbydierhouders de discussie over dit onderzoek hebben aangezwengeld en zich nu niet in dit onderzoek kunnen herkennen, wordt door Sjraar van Beek op meerdere punten tegengesproken;
- Joost van Herten vraagt of dit onderzoek mag worden vermeld in het Tijdschrift voor Diergeneeskunde; Judith Elsinghorst ziet hierin geen bezwaar maar geeft aan dat het onderzoeksrapport pas openbaar is nadat het rapport aan minister Veerman is aangeboden;
- in de rondvraag zegt Sjraar van Beek blij te zijn met de opzet van dit onderzoek; hij vraagt de aanwezige leden van de klankbordgroep of zij zich neer zullen leggen bij de uiteindelijke conclusies van het rapport. Bert van den Berg, Joost van Herten en Sjraar van Beek zeggen dit te zullen doen; Jan van Rijsbergen en Jan van der Zanden maken nog een voorbehoud omdat zij eerst hun achterban willen raadplegen.

Anton Pijpers zegt ten slotte toe dat hij met de onderzoeksgroep na zal gaan wat van de ingebrachte suggesties kan worden meegenomen. Hij zou graag zien dat ook de kleinere houders zich in het onderzoek zouden herkennen. De onderzoeksgroep komt op basis van de input van vandaag tot een definitief plan van aanpak en stuurt dat eind volgende week rond naar de leden van de klankbordgroep. Intussen start het bezoeken van de geselecteerde bedrijven.

Kort verslag 2e overleg klankbordgroep couperen schapenstaarten

Datum: woensdag 6 december 2006

Tijd: 15.30 – 17.30 uur

Plaats: GD Deventer, GD, ruimte N 1.08.

Aanwezig:

- klankbordgroep: Bert van den Berg (Dierenbescherming), Hugo de Groot (KNMvD), Sjraar van Beek (LTO), Jan van Rijnsbergen (stamboeken);
- onderzoeksgroep: Anton Pijpers (onafhankelijk voorzitter), Piet Vellema (GD).

Na een woord van welkom van de voorzitter wordt eerst de voorliggende tekst van de onderzoeksgroep doorgenomen en voorzien van suggesties en aanbevelingen. Daarna wordt een groot deel van het overleg stilgestaan bij de voorlopige uitkomsten van het onderzoek. De voorlopige onderzoeksbevindingen laten zien dat er bijna geen verschil is gevonden in de mate van optreden van myiasis tussen gecoupeerde en niet-gecoupeerde dieren. De voorlopige bevindingen zijn intussen een aantal keren geanalyseerd en de verwachting is dat de definitieve analyse rond het komend weekend zal zijn afgerond. De voorzitter geeft aan dat hij op basis van deze resultaten geen andere conclusie kan trekken dan dat het onder Nederlandse omstandigheden mogelijk is om verantwoord schapen te houden zonder het couperen van staarten.

Omdat een aantal aanwezigen graag de definitieve cijfers wil zien en gezien de voorlopige uitkomsten voorzien dat de vertaling van die uitkomsten richting achterban goed en degelijk voorbereid moet worden, wordt aan het eind van het overleg afgesproken dat de voorzitter contact op zal nemen met het ministerie van LNV om uitstel aan te vragen voor het aanbieden van de definitieve rapportage tot in januari 2007. Voor het draagvlak is het van groot belang dat er een helder en duidelijk te vertalen verhaal richting ieders achterban is. De voorzitter zegt toe na contact met het ministerie de klankbordgroep te informeren. Vooruitlopend op de uitkomsten daarvan worden twee mogelijke data voor een vervolgoverleg afgesproken. Met de uitkomst van het overleg met het ministerie zal de voorzitter ook een voorstel doen voor een datum van vervolgoverleg.

In de rondvraag wordt, gezien de voorlopige uitkomsten van het praktijkonderzoek, wel gevraagd om in de definitieve rapportage aandacht te vragen voor voldoende beschikbaarheid van middelen om myiasis adequaat zowel preventief als curatief te kunnen bestrijden.

Na een vruchtbare discussie sluit de voorzitter het overleg.

Kort verslag 3e overleg klankbordgroep couperen schapenstaarten

Datum: woensdag 10 januari 2007

Tijd: 13.30 – 17.00 uur

Plaats: Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Diergeneeskunde, De Molen 77, 3995 AW HOUTEN

Aanwezig:

- klankbordgroep: Bert van den Berg (Dierenbescherming), Hugo de Groot (KNMvD), Sjaar van Beek (LTO), Jan van der Zanden (Platform kleinschalige schapen- en geitenhouders), Jan van Rijnsbergen (stamboeken);

- onderzoeksgroep: Anton Pijpers (onafhankelijk voorzitter), Arjan Stegeman (Faculteit Diergeneeskunde), Hans Hopster (Wageningen-UR, ASG) en Piet Vellema (GD).

Na de opening heet de voorzitter niet alleen de voltallige klankbordgroep maar ook de voltallige onderzoeksgroep van harte welkom. Hij schetst de gang van zaken sinds de vorige bijeenkomst op 6 december 2006. Daarna stelt hij voor opnieuw het concept rapport door te nemen en vooral stil te staan bij de uitkomsten van het praktijkonderzoek.

De voorliggende tekst van de onderzoeksgroep wordt opnieuw doorgenomen en voorzien van suggesties en aanbevelingen. Daarbij zouden enkele aanwezigen de tekst graag uitbreiden en anderen geven de voorkeur aan een beknoptere tekst. Er wordt afgesproken waar mogelijk achtergrondinformatie in de bijlagen te vermelden.

Er wordt uitgebreid stilgestaan bij de uitkomsten van het onderzoek. Van de kant van de onderzoeksgroep worden opnieuw de opzet en uitvoering van het onderzoek en de analyse toegelicht. De onderzoeksbevindingen laten zien dat er alleen bij volwassen oaien een klein maar wel significant verschil bestaat tussen gecoupeerde en niet gecoupeerde dieren in het optreden van myiasis. Bij alle andere groepen is er geen significant verschil tussen couperen en niet-couperen. De voorzitter geeft opnieuw aan dat hij op basis van deze resultaten geen andere conclusie kan trekken dan dat het onder Nederlandse omstandigheden mogelijk is om verantwoord schapen te houden zonder het couperen van staarten. Vooral de heer Van der Zanden heeft moeite met deze conclusie en geeft aan dat in de rapportage onvoldoende is verwoord dat myiasis een ernstige aandoening is. De voorzitter beaamt dat myiasis een ernstige aandoening is, daar gaat de discussie ook niet om, maar hij benadrukt dat couperen niet de maatregel is om dat probleem te voorkomen; uit het onderzoek komt een aantal andere aanwijzingen om de preventie van myiasis te verbeteren.

Hoewel enkele leden van de klankbordgroep problemen blijven houden met de uitkomst van het onderzoek besluit de voorzitter na een uitgebreide discussie de vergadering. Hij dankt de aanwezigen voor de vruchtbare discussie, zal iedereen begin volgende week de eindrapportage toezenden en hoopt iedereen te mogen begroeten bij de uitreiking van de rapportage aan minister Veerman van LNV.

Bijlage 7. Handout van presentatie gehouden tijdens overleg met klankbordgroep dd.6 september 2006.

Dia 1

Onafhankelijk onderzoek couperen schapenstaarten

Prof. Dr. Anton Pijpers

Dia 2

Couperen schapenstaarten: historie

- Begin negentiger jaren vorige eeuw discussie over integriteit dier
- => in principe ingrepen verboden (dierwelzijn)
- => mogelijk coupeerverbod; geen reactie sector
 - Ingrepenbesluit (1996): couperen verboden
 - Schapenhouderij heeft een aantal keren vrijstelling gekregen

Dia 3

Couperen schapenstaarten

- Discussie spitst zich toe op myiasis in relatie tot couperen
- Discussie wordt deels gevoerd op basis van emotie
- Behoefte aan feiten

Dia 4

Opdrachtbrief LNV

Beleidskader:

- Integriteit van het dier is een belangrijk uitgangspunt in GWWD
- Op basis van maatschappelijke wens in principe verbod op ingreep bij dieren
- ⇒ streven: op termijn niet meer couperen
- Overgangstermijn verlengd van 1 september 2006 naar 1 mei 2007

Dia 5

Opdrachtbrief LNV

Minister LNV: onafhankelijk onderzoek

- dat in eerste helft december moet zijn afgerond en
- dat antwoord moet geven op de vraag: “Is het in de Nederlandse situatie mogelijk om met goed management verantwoord schapen te houden zonder het couperen van de staarten?”

Dia 6

Verzoek LNV

- Instellen van onafhankelijke onderzoeksgroep

- Instellen van een klankbordgroep:
 - Input
 - Draagvlak

Dia 7

Onderzoeksteam

- Voorzitter: Prof dr Anton Pijpers

- Wageningen-UR: Dr Hans Hopster
- GD: Dr Piet Vellema
- Faculteit Diergeneeskunde: Prof Dr Arjan Stegeman

Dia 8

Klankbordgroep

- KNMvD: Hugo de Groot
- Dierenbescherming: Bert van den Berg
- LTO: Sjraar van Beek
- Stamboeken: Jan van Rijnsbergen
- Hobbydierhouders: Jan van der Zanden

Dia 9

Klankbordgroep

Twee keer input van klankbordgroep:

1. Bij start om het plan van aanpak te bespreken
2. Bij bespreking van het concept eindrapport

Dia 10

Onderzoek

- Op een rij zetten van beschikbare literatuur
- Beperkt praktijkonderzoek: verspreid over Nederland enkele tientallen bedrijven bezoeken en vergelijken: couperen en niet-couperen

Dia 11

Beperkt praktijkonderzoek

- Oproep aan schapenhouders om zich te melden voor dit onderzoek
- Oproep aan alle schapenhouders die bij laatste I&R-opgave tussen de 50 en 250 volwassen ooiën hadden:
 - Voldoende aantal lammeren om met uitkomsten te kunnen rekenen
 - Voldoende vergelijkbare bedrijven

Dia 12

Beperkt praktijkonderzoek

- Van de 2825 aangeschreven bedrijven hebben ruim 400 aangegeven mee te willen doen
- Uitgezochte bedrijven worden bezocht:
 - Enquête wordt ingevuld
 - Met name myiasis, management en couperen
 - Houder houdt aantal gegevens bij

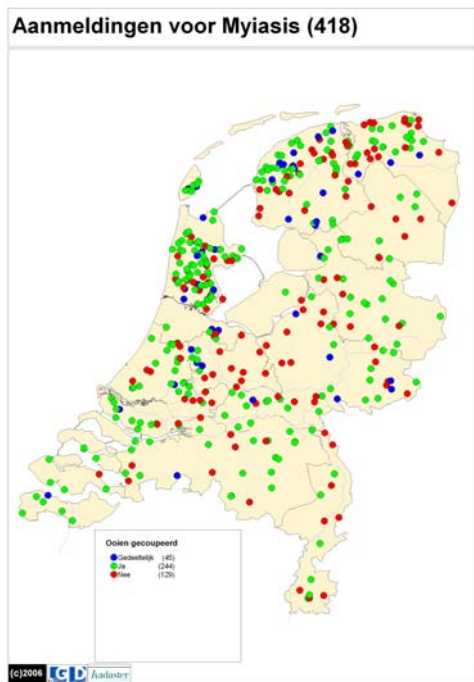
Dia 13

Beperkt praktijkonderzoek

- Gaat om enkele tientallen bedrijven:
 - Helft gecoupeerd en andere helft niet
 - Zo veel mogelijk vergelijkbare bedrijven
 - Veel (be)handelingen vastgelegd
 - Verschillen in rassen kunnen niet worden meegenomen
 - Na afloop analyse van cijfers

Dia 14

Opgave onderzoek

Dia 15

Onderzoek

- Literatuuronderzoek gaat van start
- Beperkt praktijkonderzoek start aan het eind van deze week:
 - Schapenhouders krijgen bericht
 - Deelnemers worden bezocht
 - Schapenhouders houden gegevens bij
 - Aan eind periode verwerking gegevens

Dia 16

Rapportage

- Eerste helft december klaar
- Begin december afronden rapportage
- Eind november overleg klankbordgroep
- Tussen medio oktober en eind november verwerken van gegevens
- Na afloop krijgen de deelnemers een analyse van hun bedrijf op basis van verzamelde informatie

Dia 17

Couperen schapenstaarten

- Discussie spitst zich toe op myiasis in relatie tot couperen en wordt deels gevoerd op basis van emotie

Wens:

- Op basis van feiten dit onderwerp uit de emotionele sfeer halen

Bijlage 8. Overzicht van toegelaten middelen voor de preventie en behandeling van myiasis in Nederland

Datum	18 januari 2007
Registratie nr	REG NL 9938
Middelnaam	CLIK
Registratiehouder	Novartis Consumer Health B.V.
Fabrikant eindprodukt	SAFAPAC (Cambridge) Limited
Farmaceutische vorm	Suspensie
Kanaliserings	UDA
Aard v/h middel	antiparasitair middel

Beschikking

Soort	Datum	Wijziging
Positieve Beschikking Plus Spc	18 april 2002	
Positieve Wijzigingsbeschikking	28 maart 2003	houdbaarheid
Positieve Wijzigingsbeschikking Met Spc	14 augustus 2003	vorm, volume, grootte van verpakking
 Positieve Wijzigingsbeschikking Met Spc	13 oktober 2006	uitbreiding indicatie

nb. Van de beschikking(en) met het symbool is de tekst als PDF document beschikbaar.

Werkzame substantie(s)

Substantie Concentratie

dicyclanil 50 mg/ml

Indicatie

Dier	Indicatie Pathogeen
-------------	----------------------------

niet melkgevende schapen	myiasis
--------------------------	---------

Wachttermijn opgegeven door de aanvrager

Dier	Dierlijk product	Wachttermijn (in dagen)
-------------	-------------------------	--------------------------------

niet melkgevende schapen	vlees	40
--------------------------	-------	----

Datum 18 januari 2007
Registratie nr **REG NL 9265**
Middelnaam NEOCIDOL
Registratiehouder Zagro Europe GmbH
Fabrikant eindprodukt Novartis Schweizerhalle AG
Farmaceutische vorm Emulsie
Kanaliseratie -
Aard v/h middel antiparasitair middel

Beschikking

Soort	Datum	Wijziging
Positieve Beschikking	3 oktober 2000	
Positieve Wijzigingsbeschikking	25 november 2004	naw registratiehouder
Positieve Verlengingsbeschikking Met Spc	4 november 2005	
 Positieve Wijzigingsbeschikking Met Spc	19 juli 2006	samenstelling

nb. Van de beschikking(en) met het symbool is de tekst als PDF document beschikbaar.

Werkzame substantie(s)

Substantie Concentratie

diazinon 600 mg/ml

Indicatie

Dier	Indicatie Pathogeen
niet melkgevende schapen luizen	damalina ovis
niet melkgevende schapen luizen	linognatus spp.
niet melkgevende schapen mijten	chiroptes spp.
niet melkgevende schapen mijten	psoroptes ovis
niet melkgevende schapen mijten	sarcoptes scabiei
niet melkgevende schapen myiasis	lucilia sericata
niet melkgevende schapen teken	ixodes ricinus
niet melkgevende schapen vliegen	melophanus ovinus

Wachttermijn opgegeven door de aanvrager

Dier	Dierlijk product	Wachttermijn (in dagen)
niet melkgevende schapen vlees		56

Bij de preventie en behandeling van myiasis speelt de beschikbaarheid van effectieve middelen een belangrijke rol. Op dit moment zijn voldoende middelen beschikbaar maar indien zich in de toekomst een situatie zou voordoen waarin voor deze toepassing in Nederland geen middelen zijn toegelaten of beschikbaar zijn dan kan de dierenarts voor de behandeling van myiasis op basis van artikel 22 van het Diergeneesmiddelenbesluit de cascade (zie hierna) toepassen. Op basis van dit artikel is het mogelijk in uitzonderlijke omstandigheden en in het bijzonder als er diergeneeskundige noodzaak is, onder persoonlijke verantwoordelijkheid van de behandelend dierenarts, een beroep te doen op de cascade. Bij het doorlopen van de beslisboom kunnen (dier)geneesmiddelen uit andere lidstaten voor de behandeling van myiasis op verantwoorde wijze worden toegepast in Nederland.

Artikel 22 van het Diergeneesmiddelenbesluit luidt als volgt:

1. Indien er in Nederland geen diergeneesmiddel beschikbaar is dat is geregistreerd om een bepaalde aandoening, ziekte, ziekteverschijnsel, pijn, verwonding of gebrek bij een dier te genezen, lenigen of voorkomen, is het de dierenarts bij diergeneeskundige noodzaak toegestaan om, in afwijking van artikel 2, eerste lid, van de wet, en met inachtneming van de artikelen 23 en 24, de volgende middelen toe te passen bij een dier en in verband daarmee in voorraad of voorhanden te hebben:

a. diergeneesmiddelen die zijn geregistreerd om te worden toegepast bij:

1°. andere diersoorten om een aandoening, ziekte, ziekteverschijnsel, pijn, verwonding of gebrek bij een dier te genezen, lenigen of voorkomen, of

2°. dezelfde diersoort om een andere aandoening, ziekte, ziekteverschijnsel, pijn, verwonding of gebrek bij een dier te genezen, lenigen of voorkomen;

b. ingeval geen diergeneesmiddelen als bedoeld in onderdeel a beschikbaar zijn:

1°. geneesmiddelen die ingevolge de Wet op de geneesmiddelenvoorziening zijn toegelaten om te worden toegepast bij mensen, of

2°. diergeneesmiddelen die overeenkomstig richtlijn nr. 2001/82/EG in een lidstaat zijn toegelaten om dezelfde of een andere aandoening, ziekte, ziekteverschijnsel, pijn, verwonding of gebrek te genezen, lenigen of voorkomen bij een dier van dezelfde diersoort of:

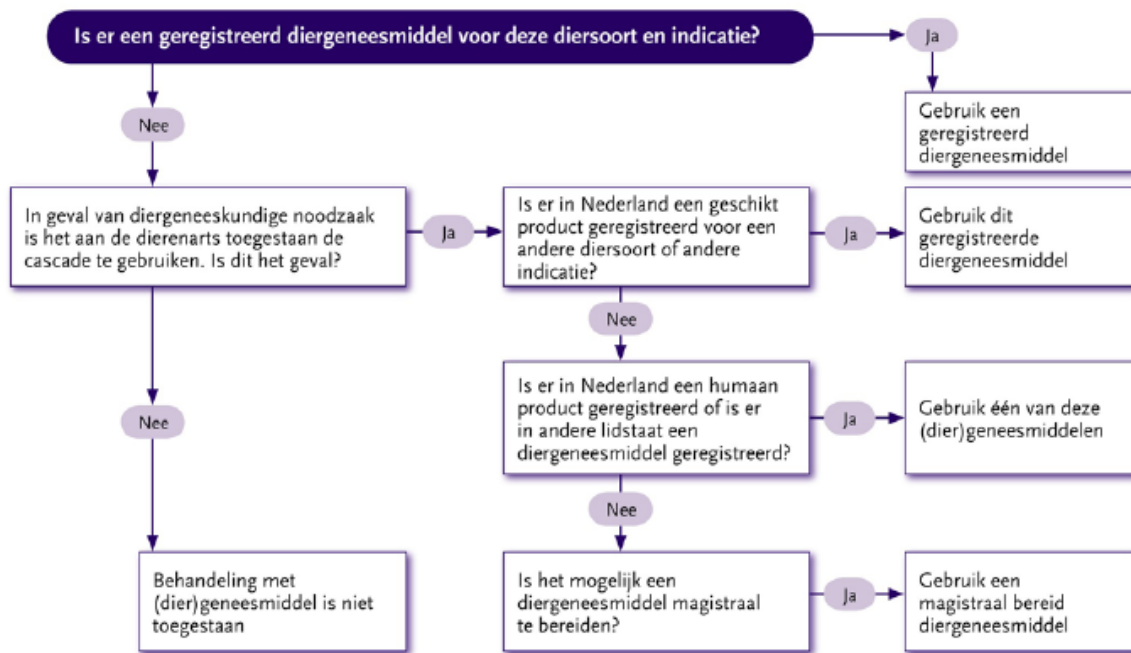
- een andere diersoort, ingeval het dier niet voedselproducerend is;*
- een andere voedselproducerende diersoort, ingeval het dier voedselproducerend is.*

2. Het eerste lid is van overeenkomstige toepassing op een persoon die onder de directe verantwoordelijkheid van een dierenarts middelen als bedoeld in het eerste lid toedient.

Cascades

behorend bij het Diergeneesmiddelenbesluit en de Diergeneesmiddelenregeling

Figuur 1. CASCADE naar EU-model.

Figuur 2. Voorwaarden voor het toepassen van de cascade voor voedselproducerende dieren.

Specifieke voorzorgsmaatregelen voor voedselproducerende dieren:
 De werkzame stof moet voorkomen op annex I,II of III van EU-richtlijn 2377/90 en wachttijden moeten vastgesteld zijn. Tenzij reeds vastgesteld voor de betreffende diersoort en toedieningsweg moeten de wachttijden tenminste bedragen:

- 7 dagen voor eieren
- 7 dagen voor melk
- 28 dagen voor vlees
- 500 graaddagen voor vis

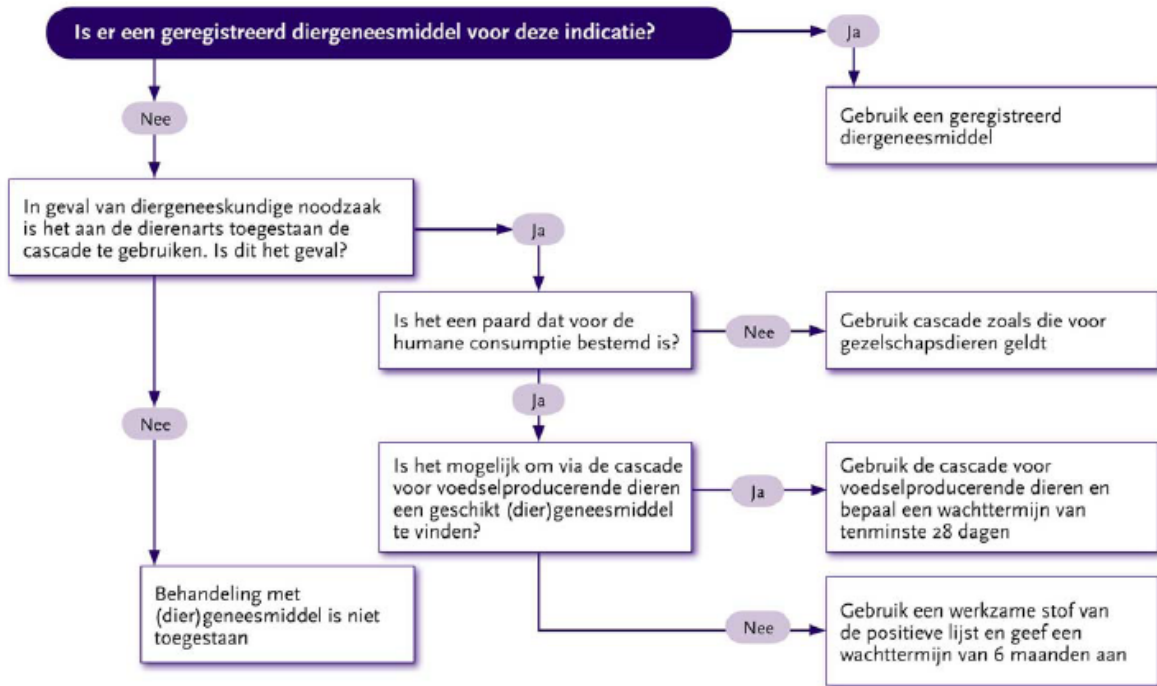
De dierenarts moet gedurende 5 jaar een administratie bewaren die omvat:

- Datum van onderzoek dier
- NAW gegevens van de eigenaar
- Aantal dieren behandeld
- Diagnose
- Voorgeschreven (dier)geneesmiddel
- Toegediende dosis
- Duur behandeling
- Aanbevolen wachttijd

Figuur 3. De cascade voor gezelschapsdieren.

Het verschil met de cascade voor voedselproducerende dieren is dat bij gebruik van (dier)geneesmiddelen voor gezelschapsdieren geen wachttijden en MRL's vereist zijn en dat ook stoffen mogen worden toegepast die niet op de annexen I, II en III van 2377/90/EC staan.

Figuur 4. CASCADE voor paarden die niet voor humane consumptie bestemd zijn.

Paarden die niet voor humane consumptie bestemd zijn:

Om beschouwd te worden als een niet-voedselproducerend dier moet een paard via de verklaring in het paardenpaspoort (EC beschikking 93/623/EEC en 200/68/EC) tot niet voor de humane consumptie bestemd worden.

Bijlage 9. Europese kader

België

In België zijn ingrepen bij gewervelde dieren die leiden tot verwijdering of beschadiging van gevoelige lichaamsdelen in principe verboden (Wet van 14 augustus 1986 betreffende de bescherming en het welzijn der dieren). Op dit algemene principe bestaan uitzonderingen. In België is het couperen van staarten bij oaien toegestaan en geregeld bij Koninklijk Besluit van 17 mei 2001 en sinds 1 oktober 2001 van kracht (KB betreffende de toegestane ingrepen bij gewervelde dieren, met het oog op het nutsgebruik van de dieren of op de beperking van de voortplanting van de diersoort). Couperen is toegestaan onder de volgende voorwaarden:

- enkel bij oaien; bij rammen sinds 1 oktober 2001 verboden;
- de vulva moet bedekt blijven;
- couperen mag slechts plaatsvinden door middel van chirurgische methode, zonder anaesthesie bij lammeren jonger dan twee weken en op oudere leeftijd alleen chirurgisch en met anaesthesie. Het toepassen van ringetjes is dus verboden.

In België pleiten dierenrechtorganisaties voor het verbieden van couperen.

Bulgarije

Couperen van staarten van schapen is in Bulgarije verboden.

Cyprus

Van Cyprus is de gevraagde informatie nog niet binnen.

Denemarken

In Denemarken is couperen niet verboden bij lammeren tot de leeftijd van een week. Aan de manier waarop couperen plaatsvindt zijn geen beperkingen. Vanaf de leeftijd van een week is het verboden.

Duitsland

Couperen is in Duitsland geregeld in het Tierschutzgesetz (Eingriffe bei Tiere) en niet verboden en gedurende de eerste zeven levensdagen mag het zonder anaesthesie met rubberen ringetjes worden uitgevoerd. De meeste organisaties van biologische schapenhouders staan couperen niet toe. Bovendien willen moslims, de belangrijkste consumenten van Duits lamsvlees, geen dieren met korte staarten. Daarom worden de meeste schapen in Duitsland niet gecoupeerd.

Estland

Couperen van staarten van schapen is in Estland verboden.

Finland

Couperen van staarten van schapen is in Finland verboden.

Frankrijk

Couperen van schapenstaarten is in Frankrijk niet verboden en de meeste schapenhouders werken met elastiekjes. Over dit onderwerp zijn volgens informatie van de Défense Sanitaire Nationale recentelijk geen wetswijzigingen doorgevoerd.

Griekenland

Couperen is in Griekenland niet verboden maar wordt ook weinig toegepast. De voornaamste reden om het niet toe te passen is de jonge leeftijd (45-60 dagen) waarop de meeste lammeren worden geslacht. De situatie in de omliggende landen zou vergelijkbaar zijn.

Hongarije

Couperen van staarten van schapen is in Hongarije vanaf de leeftijd van vier dagen verboden.

Ierland

Het couperen van staarten van schapen is in Ierland niet verboden maar moet plaatsvinden voor de leeftijd van zeven dagen en binnen bepaalde wettelijke kaders (Part 4 of the Protection of Animals Act 1965 with regard to use of due care and humanity; it is also bound by the European Communities (Protection of Animals Kept for Farming Purposes) Regulations, 2000, Section 4: "the owner or keeper of animals shall take all reasonable steps to ensure the welfare of the animals under their care and to ensure that such animals are not caused any unnecessary pain, suffering or injury.") De Ierse welzijnsrichtlijnen voor couperen zijn als volgt: couperen mag niet routinematig worden toegepast maar alleen als er een echte dreiging is van myiasis.

Italië

Het couperen van staarten van schapen is in Italië officieel verboden, maar wordt bij een aantal rassen oogluikend toegestaan. Ongeveer 75% van de Italiaanse schapen zijn Sardes of Sarde kruisingen en bij dit ras zou couperen niet nodig zijn omdat de wolkwaliteit de dieren ongevoelig zou maken voor myiasis.

Letland

Van Letland is de gevraagde informatie nog niet binnen.

Litouwen

Van Litouwen is de gevraagde informatie nog niet binnen.

Luxemburg

Couperen van schapenstaarten is in Luxemburg niet verboden en mag onder de leeftijd van acht dagen door de schapenhouder zelf worden uitgevoerd en anaesthesie is daarbij niet verplicht. De meeste schapenhouders werken met elastiekjes. Op dit punt zijn er in Luxemburg volgens informatie van het Ministère de l'Agriculture, de la Viticulture et du Développement Rural geen recente wetswijzigingen.

Malta

Van Malta is de gevraagde informatie nog niet binnen.

Nederland

In Nederland vindt discussie over couperen plaats.

Noorwegen

Couperen is in Noorwegen verboden.

Oostenrijk

Het couperen van staarten van schapen is in Oostenrijk niet verboden maar wel gebonden aan regels. Daartoe opgeleide personen mogen dit uitvoeren tot de leeftijd van 3 dagen zonder anaesthesie en de staartstomp moet anus en vulva bedekken. Couperen op oudere leeftijd mag alleen door dierenartsen worden uitgevoerd en onder anaesthesie.

Polen

Hoewel Polen geen regelgeving heeft met betrekking tot couperen van staarten van schapen worden staarten van schapen in Polen niet gecoupeerd.

Portugal

Couperen van staarten van schapen is in Portugal niet verboden en wordt daar op grote schaal toegepast bij de meeste rassen. In de regel worden alleen vrouwelijke dieren gecoupeerd.

Roemenië

Van Roemenië is de gevraagde informatie nog niet binnen. Hoewel couperen in Roemenië zeer waarschijnlijk niet is verboden, hebben GD-medewerkers die de afgelopen jaren dit land hebben bezocht geen gecoupeerde schapen gezien; zelfs schapen met lange en bewolde staarten waren niet gecoupeerd.

Slovenië

In Slovenië is het couperen van staarten van schapen niet toegestaan (Article 20 of Protection of animals act). Het geheel of ten dele verwijderen van lichaamsdelen, organen of weefsels is verboden tenzij:

- de ingreep nodig is om een ziekte vast te stellen of om het leven van het dier te redden of het dier te genezen;
- de ingreep, binnen de wettelijke kaders, wordt uitgevoerd voor wetenschappelijke doeleinden, transplantatie, cel- en weefselkweek en onderzoek van organen, weefsels of cellen;
- de ingreep nodig is om zwaar letsel of ziekte te voorkomen.

Slovakije

De toegezegde informatie uit dit land is nog niet binnen.

Spanje

Couperen is in Spanje niet verboden. In de regel worden alleen vrouwelijke dieren gecoupeerd.

Tsjechië

In Tsjechië is couperen toegestaan onder de volgende voorwaarden (according to 246/1992 Coll. ACT of the Czech National Council of 15 April 1992 on the protection of animals against cruelty, amended several times afterwards; cruelty to an animal means to carry out surgical procedures in order to change the appearance of an animal): het is zonder anaesthesia toegestaan voor de leeftijd van acht dagen wanneer de ingreep wordt uitgevoerd door een professioneel en bekwaam persoon (where the intervention is performed by a professionally competent person, anaesthesia is not required in cases of tail docking in piglets, lambs and puppies younger than eight days).

Verenigd Koninkrijk

Op basis van wetgeving (Protection of Animals (Anaesthetics) Act 1964) mogen lammeren met rubberen ringetjes worden gecoupeerd tot de leeftijd van zeven dagen. Andere methoden mogen op alle leeftijden worden toegepast zonder verdoving. Bij couperen moet de vulva bij oaien en de anus bij rammen worden bedekt. Sommige rassen (Hill breeds als Swaledale, Scottish Blackface) worden niet gecoupeerd.

IJsland

Op IJsland komt alleen het 'short-tailed breed of Iceland' voor en deze dieren worden niet gecoupeerd. De ingreep als zodanig is niet expliciet verboden maar op basis van wetgeving op het gebied van dierwelzijn is een dergelijke ingreep niet toegestaan. Op basis van een medische indicatie mag couperen worden uitgevoerd na een verwonding of infectie van de staart.

Zweden

Het couperen van staarten van schapen is in Zweden verboden (Animal Welfare Law).

Zwitserland

Het couperen van staarten van schapen is in Zwitserland niet verboden maar wel gebonden aan regels. Daartoe opgeleide personen mogen dit uitvoeren tot de leeftijd van 7 dagen zonder anaesthesie en de staartstomp moet anus en vulva bedekken. Couperen op oudere leeftijd mag alleen door dierenartsen worden uitgevoerd en onder anaesthesie.

Bijlage 10 Geraadpleegde Literatuur

Ames TR, Robinson RA, O'Leary TP, Fahrman JW. Tail lesions of contagious ecthyma associated with docking. JAVMA 1984; 184: 88-90.

Bisdorff B, Milnes A and Wall R. Prevalence and regional distribution of scab, lice and blowfly strike in Great Britain. Vet Rec 2006; 158: 749-52.

Boer J de, Horst J ter, en Zondag I. PR – Intern rapport 333, maart 1998.

Broughan JM en Wall R. Control of sheep blowfly strike using fly-traps. Vet Parasitol 2005; 135: 57-63.

Dinnis AS, Stafford KJ, Mellor DJ, Bruce RA, Ward RN. Acute cortisol responses of lambs castrated and docked using rubber rings with or without a castration clamp. Aust Vet J 1997; 75: 494-6.

Fairnie IJ, Cox KJ. Death in lambs after emasculation and tail docking. Aust Vet J 1969; 45: 39.

Fenton A, Wall R en French NP. The effect of farm management strategies on the incidence of sheep strike in Britain: a simulation analysis. Vet Parasitol 1998; 79: 341-57.

French NP, Parkin TDH, and Morgan KL. A case control study of blowfly strike in lambs. Vet Rec 1996; 139: 384-8.

French NP, Wall R, Cripps PJ, and Morgan KL. Prevalence, regional distribution and control of blowfly strike in England and Wales. Vet Rec 1992; 131: 337-42.

French NP, Wall R, and Morgan KL. Lamb tail docking: a controlled field study of the effects of tail amputation on health and productivity. Vet Rec 1994; 134: 463-7.

French NP, Wall R, Morgan KL. Tail docking of lambs in the control of flystrike. Vet Rec 1994; 135: 47.

Gijlers G. Voor- en nadelen van staarten couperen bij lammeren. Afstudeeropdracht Van Hall Instituut te Leeuwarden, 2005

Graham MJ, Kent JE, Molony V. Effects of four analgesic treatments on the behavioural and cortisol responses of 3-week-old lambs to tail docking. Vet J 1997; 153: 87-97.

Graham MJ, Kent JE, Molony V. The influence of the site of application on the behavioural responses of lambs to tail docking by rubber ring. Vet J 2002; 164: 240-3.

Haas Y de en Veerkamp RF. Selectie op korte staarten bij Suffolk-schapen. Rapport van ASG, Divisie Dier en Omgeving, Rapportnummer: ASG 04/0000161, januari 2004.

Herweijer CH. Een onderzoek naar het voorkomen van myiasis bij schapen in Noord-Holland. Tijdschr. Diergeneesk 1971; 96: 509-13.

Humphreys PN. Castration and docking. Vet Rec 1989; 124: 520.

Jongman EC, Morris JP, Barnett JL, Hemsworth PH. EEG changes in 4-week-old lambs in response to castration, tail docking and mulesing. Aust Vet J 2000; 78: 339-43.

- Kent JE, Jackson RE, Molony V, Hosie BD. Effects of acute pain reduction methods on the chronic inflammatory lesions and behaviour of lambs castrated and tail docked with rubber rings at less than two days of age. *Vet J* 2000; 160: 33-41.
- Kent JE, Molony V, Graham MJ. Comparison of methods for the reduction of acute pain produced by rubber ring castration or tail docking of week-old lambs. *Vet J* 1998; 155: 39-51.
- Kent JE, Molony V, Graham MJ. The effect of different bloodless castrators and different tail docking methods on the responses of lambs to the combined Burdizzo rubber ring method of castration. *Vet J* 2001; 162: 250-4.
- Kent JE, Molony V, Robertson IS. Changes in plasma cortisol concentration in lambs of three ages after three methods of castration and tail docking. *Res Vet Sci* 1993; 55: 246-51.
- Kent JE, Molony V, Robertson IS. Comparison of the Burdizzo and rubber ring methods for castrating and tail docking lambs. *Vet Rec* 1995; 136: 192-6.
- Kent JE, Thrusfield MV, Molony V, Hosie BD, Sheppard BW. Randomised, controlled field trial of two new techniques for the castration and tail docking of lambs less than two days of age. *Vet Rec* 2004; 154: 193-200.
- König CDW. Bedrijfsdiergeneeskundige aspecten van de schapenhouderij. Thesis, Utrecht University, The Netherlands, 1985.
- Marai IF, Bahgat LB. Fat-tailed sheep traits as affected by docking. *Trop Anim Health Prod* 2003; 35: 351-63.
- Mellor DJ. Castration and docking. *Vet Rec* 1989; 125: 24-5.
- Mellor DJ, Molony V. Castration and/or tail docking of lambs. *Vet Rec* 1995; 137: 227.
- Mellor DJ, Murray L. Effects of tail docking and castration on behaviour and plasma cortisol concentrations in young lambs. *Res Vet Sci* 1989; 46: 387-91.
- Mellor DJ, Murray L. Changes in the cortisol responses of lambs to tail docking, castration and ACTH injection during the first seven days after birth. *Res Vet Sci* 1989; 46: 392-5.
- Molony V, Kent JE. Assessment of acute pain in farm animals using behavioral and physiological measurements. *J Anim Sci* 1997; 75: 266-72.
- Molony V, Kent JE, Hosie BD, Graham MJ. Reduction in pain suffered by lambs at castration. *Vet J* 1997; 153: 205-13.
- Molony V, Kent JE, Robertson IS. Behavioural responses of lambs of three ages in the first three hours after three methods of castration and tail docking. *Res Vet Sci* 1993; 55: 236-45.
- Morris JP, Ong RM, O'Dwyer JK, Barnett JL, Hemsworth PH, Clarke IJ, Jongman EC. Pain-related cerebral potentials in response to acute painful electrical stimulation in sheep. *Aust Vet J* 1997; 75: 883-6.
- Morris MC. Ethical issues associated with sheep fly strike research, prevention and control. *J Agricul Environmental Ethics* 2000; 13: 205-17.

Peers A, Mellor DJ, Wintour EM, Dodic M. Blood pressure, heart rate, hormonal and other acute responses to rubber-ring castration and tail docking of lambs. *N Z Vet J* 2002; 50: 56-62.

Pekelder JJ. Schapeziekten. In: Bekedam M, Herweijer CH en Pekelder JJ. Schapenteelt en schapeziekten. Wageningen 1994: 127-265.

Pollard JC, Roos V V, Littlejohn RP. Effects of an oral dose of acetyl salicylate at tail docking on the behaviour of lambs aged three to six weeks. *Appl Anim Behav Sci* 2001; 71: 29-42.

Price J, Nolan AM. Analgesia of newborn lambs before castration and tail docking with rubber rings. *Vet Rec* 2001; 149: 321-4.

Raadsma HW. *Austr J Agric Res* 1993; 44: 915.

Raadsma HW, Gilmour AR, Paxton WJ. *Aust J Agric Res* 1988; 39: 917.

Raadsma HW, Gray GD, Woolaston RR. Breeding for disease resistance in Merino sheep in Australia. *Rev Sci Tech* 1998; 17: 315-28.

Roeters NC. Myiasis bij schapen. Afstudeeropdracht Hogeschool Delft, Nederland, 2000.

Shutt DA, Fell LR, Connell R, Bell AK. Stress responses in lambs docked and castrated surgically or by the application of rubber rings. *Aust Vet J* 1988; 65:5-7.

Shutt DA, Fell LR, Connell R, Bell AK, Wallace CA, Smith AI. Stress-induced changes in plasma concentrations of immunoreactive beta-endorphin and cortisol in response to routine surgical procedures in lambs. *Aust J Biol Sci* 1987; 40: 97-103.

Snoep JJ, Sol J, Sampimon OC, Roeters N, Elbers AR, Scholten HW, and Borgsteede FH. Myiasis in sheep in The Netherlands. *Vet Parasitol* 2002; 106: 357-63.

Sutherland MA, Mellor DJ, Stafford KJ, Gregory NG, Bruce RA, Ward RN, Todd SE. Acute cortisol responses of lambs to ring castration and docking after the injection of lignocaine into the scrotal neck or testes at the time of ring application. *Aust Vet J* 1999; 77: 738-41.

Sutherland MA, Stafford KJ, Mellor DJ, Gregory NG, Bruce RA, Ward RN. Acute cortisol responses and wound healing in lambs after ring castration plus docking with or without application of a castration clamp to the scrotum. *Aust Vet J* 2000; 78: 402-5.

Swanson JC. Farm animal well-being and intensive production systems. *J Anim Sci* 1995; 73: 2744-51.

Thomas DL, Waldron DF, Lowe GD, Morriscal DG, Meyer HH, High RA, Berger YM, Clevenger DD, Fogle GE, Gottfredson RG, Loerch SC, McClure KE, Willingham TD, Zartman DL, Zelinsky RD. Length of docked tail and the incidence of rectal prolapse in lambs. *J Anim Sci* 2003; 81: 2725-32.

Turner AI, Hosking BJ, Parr RA, Tilbrook AJ. A sex difference in the cortisol response to tail docking and ACTH develops between 1 and 8 weeks of age in lambs. *J Endocrinol* 2006; 188: 443-9.

Vizard AL. Tail docking of lambs in the control of flystrike. *Vet Rec* 1994; 134:583.

Wall R, French NP en Fenton A. Sheep blowfly strike: a model approach. Res Vet Sci 2000; 69: 1-9.

Watts JE, Luff RL. The importance of the radical mules operation and tail length for the control of breech strike in scouring Merino sheep. Aust Vet J 1978; 54: 356-7.

Watts JE, Murray MD, Graham NP. The blowfly strike problem of sheep in New South Wales. Aust Vet J 1979; 55: 325-34.

Wohlt JE, Wright TD, Sirois VS, Kniffen DM, Lelkes L. Effect of docking on health, blood cells and metabolites and growth of Dorset lambs. J Anim Sci 1982; 54:23-8.

Wood GN, Molony V, Fleetwood-Walker SM, Hodgson JC, Mellor DJ. Effects of local anesthesia and intravenous naloxone on the changes in behaviour and plasma concentrations of cortisol produced by castration and tail docking with tight rubber rings in young lambs. Res Vet Sci 1991; 51: 193-9.

Dankwoord

De opdracht neem je alleen aan, echter het onderzoek voer je met velen uit. Zonder hulp van vele mensen was dit onderzoek niet mogelijk geweest. Een dankwoord is op zijn plaats.

Allereerst wil ik minister Veerman en het ministerie van LNV bedanken voor het vertrouwen om de opdracht te mogen uitvoeren. Judith Elsinghorst wil ik bedanken voor het directe contact en haar steun om dit project in goede banen te leiden.

De onderzoeksgroep wil ik bedanken voor het werk en de goede discussies die we gevoerd hebben. Op een constructieve en in een prettige sfeer hebben de onderzoeksgroep en klankbordgroep met elkaar gediscussieerd over het Plan van Aanpak en de uitkomsten. Ik wil de klankbordgroep dank zeggen voor hun inbreng.

De medewerkers van GD, in het bijzonder Piet Vellema en Lammert Moll, wil ik bedanken voor hun enorme inspanningen om met name het praktijkonderzoek en het uiteindelijke resultaat geregeld te krijgen.

Tot slot natuurlijk ook een woord van dank aan alle schapenhouders die hun medewerking verleend hebben aan het invullen van de enquêtes, vragenlijsten en het bedrijfsbezoek. Zonder hen was dit alles niet gelukt.

Anton Pijpers